

Implementatieplan voor het sectorplan 'Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij'

PLATFORM
MELKGEITENHOUDERIJ

2 maart 2021

Colofon

Dit implementatieplan is een uitwerking van het sectorplan 'Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij' dat in 2019 is opgesteld door het Platform Melkgeitenhouderij.

Voor de uitwerking van het implementatieplan is een projectteam samengesteld bestaande uit A. Beldman en H. Kortstee (Wageningen Economic Research) en H. Voogd en K van Toorn (platform melkgeitenhouderij). De stuurgroep van het project bestond uit J. Tolboom (platform melkgeitenhouderij, voorzitter), H. van Roekel (platform melkgeitenhouderij) en), M. van Rietschoten (ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)). Het opstellen van dit implementatieplan is mede gefinancierd door het ministerie van LNV (BO-43-013.01-047).

Voorwoord

Voor u ligt het **Implementatieplan voor het sectorplan 'Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij'**. Het resultaat van een proces dat uiteindelijk ruim drie jaar heeft geduurd.

Ik kijk terug op een mooi en zorgvuldig proces, wat al in 2017 is begonnen toen een groep collega's de toekomstvisie "**Gezond Vertrouwen, Vertrouwd Gezond**" opleverde. Een gedurfd document, waar door geitenhouders best wel argwanend naar werd gekeken. In een paar stappen en met meerdere momenten van discussie met elkaar hebben we de visie concreet gemaakt naar een plan met duidelijke doelen en acties.

Grote dank zijn we verschuldigd aan Kees Oomen. In 2019 heeft hij ons enorm geholpen door de relevantste uitdagingen uit de toekomstvisie voor onze sector op een rijtje te zetten. Dit plan is in september 2019 aangeboden aan de Minister van LNV onder de titel "**Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij**". De benoemde thema's en uitdagingen werden binnen en buiten de sector herkend en vormen de basis van het nu gepresenteerde implementatieplan.

Vervolgens zijn we Harry Kortstee en Alfons Beldman van Wageningen Economic Research (WEcR) dankbaar voor het produceren van dit implementatieplan. Thema's en uitdagingen omzetten in concrete projecten met doelen, ambities, plannen van aanpak inclusief tijdslijn en begroting is geen kinderachtige klus. Toch slaagden zij er in om een goed onderbouwd plan van aanpak te schrijven.

Dit plan was niet gerealiseerd zonder samenwerking met het ministerie van LNV. De Minister stelde de middelen beschikbaar die nodig waren om de opstellers hun werk te laten doen. Daarnaast praatte men ook mee over de thema's waarbij duidelijk is aangegeven wat vanuit de politieke en beleidsmatige kant belangrijk wordt gevonden.

Tot slot, maar minstens zo belangrijk, dank aan onze achterban in de vorm van de melkgeitenhouders en de inzamelaars en verwerkers van onze geitenmelk. We hebben jullie diverse malen gevraagd om mee te denken en mee te praten over de verduurzaming van de melkgeitenhouderij. Er werd door jullie volop tijd in geïnvesteerd wat menig avondje heeft gekost.

In dit plan is ook beschreven hoe we denken de financiering te regelen. Sommige onderdelen worden door de overheid betaald, een aantal projecten betaalt de sector zelf. Maar de financiering van de meeste onderdelen is geregeld in een Publiek Private Samenwerking (PPS). Hierbij betaalt de overheid (het ministerie van LNV) de helft van de kosten en de sector (Platform Melkgeitenhouderij) de andere helft.

Inmiddels is voor de PPS financiering toegekend. Om de bijdrage van de sector op te kunnen brengen heeft het Platform Melkgeitenhouderij in 2020 de heffing verhoogd. Vrijwel alle Nederlandse melkgeitenhouders betalen hier aan mee. Om de processen goed te kunnen bewaken is het bestuur van het Platform Melkgeitenhouderij gestart met het werven van een ondersteuner.

Op het moment dat dit plan verschijnt zijn de meeste projecten opgestart.

Ik ben erg blij met de grote opkomst en goede discussies die we gedurende dit proces hebben gehad. Daardoor durven ik wel te stellen dat dit een plan is van de hele sector. Waarbij iedereen wel onderdelen kan noemen waar die zich meer of juist minder in kan vinden. Maar onder de streep helpt het plan wel richting het uiteindelijke streven van de Ketenvisie uit 2017:

"Een gezonde en vertrouwde geitenketen, die zorg heeft voor mens, dier en producten.

Een keten met een herkenbare waarde voor consumenten, geitenhouders en omgeving."

Jos Tolboom
Voorzitter Platform Melkgeitenhouderij
2 maart 2021

Inhoudsopgave

1.	Samenvatting	5
2.	Inleiding.....	7
3.	Uitgangspunten en algemene aanpak	9
3.1	Sectorplan als vertrekpunt	9
3.2	Algemene verduurzamingsaanpak, inclusief beschikbare instrumenten	9
3.3	Governance	13
4.	Uitwerking thema's.....	15
4.1	Dierenwelzijn	15
4.1.1	Dierenwelzijn algemeen.....	16
4.1.2	Zorg voor jonge dieren, geitenbokjes.....	18
3.2	Antibiotica	21
3.3	Zoönosen.....	23
3.4	Maatschappij.....	25
3.5	Energie en klimaat.....	28
3.6	Kringlooplandbouw	32
3.7	Biodiversiteit.....	34
3.8	Volksgezondheid.....	36
3.9	Ontwerp integraal duurzaam stalsysteem.....	37
4.	Monitoring	38
4.1	Algemeen	38
4.2	Prestatie- en procesmonitoring	38
4.3	Governance monitoring	39
4.4	Acties	39
5.	Communicatie.....	40
6.	Indicatief budget en mogelijke financiering	43
7.	Samenvatting met aanpak en acties per thema	45
	Bijlage 1: Uitwerking deelplannen en/of offertes.....	48
	Bijlage 1.1 Dierenwelzijn	48
	Bijlage 1.1.1 Offerte assessment huidige dierenwelzijnsmonitor (concept)	48
	Bijlage 1.1.2 Offerte optimale % Duurmelken.....	49
	Bijlage 1.2 Geitenbokjes (zorg voor jonge dieren).....	50
	Bijlage 1.2.1 Offerte formuleren definitie sterfte bij veranderde I&R registratie.....	50
	Bijlage 1.2.2. Offerte aanpassen huidige dashboard	51
	Bijlage 1.3 Antibioticagebruik : offerte registratiesysteem	52
	Bijlage 1.4 Zoönosen: salmonella.....	53
	Bijlage 1.5 Ontwerptraject voor toekomstbestendige duurzame stalsystemen.....	54
	Bijlage 2: Ingediend project idee om tot een PPS te komen.....	58

1. Samenvatting

Het "Implementatieplan voor het sectorplan 'Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij'" is een verdere concretisering van het rapport "Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij" zoals dat in september 2019 aan de Minister van LNV is aangeboden door het Platform Melkgeitenhouderij. Dit plan bestaat uit een serie concrete projecten met concrete doelen, tijdpaden en budgetten. In deze samenvatting vindt u een overzicht van alle projecten die zijn of worden opgestart.

Dierwelzijn

- Onderzoek naar verbetering en aanpassing van de huidige dierwelzijns monitor in de Duurzame Geitenzuivel Keten (DGZK)
- Onderzoek om de huidige monitor, die vooral stuurt op maatregelen, om te bouwen naar meer diergebonden indicatoren. Van middelen naar doelen.
- Onderzoek en aanpassing normstelling voor duurmelken binnen de DGZK.

Zorg voor jonge dieren

- Inventariseren van de gevolgen van de nieuwe I&R (waarbij lammeren binnen 7 dagen na de geboorte gemeld moeten worden) voor benchmark lamsterfte
- Deze benchmark uitbreiden naar een brede monitor die niet alleen kijkt naar sterfte maar ook andere gezondheids- en welzijnsparameter meeneemt. Daarnaast zou deze benchmark door externen gedaan moeten worden, zoals dat ook bij de monitoring van antibiotica gebeurt.

Antibioticagebruik

- De geitenhouderij sluit aan bij de wettelijke antibiotica monitoring zoals die ook in andere sectoren gebeurt. Er wordt een database opgezet waarna de SDa als externe expert benchmarkwaarden zal vaststellen.
- Aan de hand van de ervaringen met monitoring van antibioticagebruik zal een programma worden gemaakt voor ontwikkeling van kennis en handelingsperspectief voor de veehouder.

Onderzoek Salmonella

- In een breed onderzoek wordt gekeken naar de prevalentie van salmonella binnen de geitenhouderij.
- Onderzoek naar mogelijkheden om besmetting met salmonella te voorkomen en, in geval van besmetting, mogelijkheden om salmonella te bestrijden.

Maatschappelijke inbedding

- De Raad van Advies van de DGZK mogelijk verder uitbreiden.
- De sector zal het programma "Ontdek de Geit" doorzetten en versterken.
- LNV neemt de geitensector mee in de tweejaarlijkse imago monitoring
- Verdere acties worden besproken in de Raad van Advies van de DGZK.

Volksgesondheid

Als het onderzoek "Veehouderij en Gezondheid Omwonenden" nieuwe inzichten levert, dan vertalen we deze naar activiteiten.

Energie en klimaat

- De WUR voert onderzoek uit naar de emissie van broeikasgassen op melkgeiten bedrijven. De uitkomsten worden besproken in de DGZK werkgroep energie en klimaat.
- Kennis en mogelijke maatregelen worden geïnventariseerd.
- Aanvullend onderzoek doen naar mogelijkheden om de emissie van broeikasgassen te verminderen.
- De energiescan in de DGZK wordt aangepast, zodat ook punten gescoord kunnen worden op het nemen van bronmaatregelen.

Kringlooplandbouw

- Verkenning wat betekent kringlooplandbouw voor de melkgeitenhouderij.
- Bespreken in de Adviesraad van de DGZK.
- Opstellen onderzoeksagenda.

Biodiversiteit

- Verkennen en leren van goede praktijken in andere (grondgebonden en intensieve) sectoren.
- Bespreken in de Adviesraad van de DGZK.

Integraal duurzame huisvesting

- Ontwikkelen van een toetsingskader voor de evaluatie van initiatieven en ideeën rond verduurzaming van de Nederlandse melkgeitensector.
- Herontwerp van leefoppervlak, mestopslag en aanwending.
- Afhankelijk van beschikbaar budget kan een eerste fase prototype en praktijkproeven worden opgezet.

2. Inleiding

De melkgeitenhouderij is in Nederland een relatief kleine sector. De sector streeft naar een toekomstbestendige en verantwoorde manier van voedselproductie. De melkgeitensector wil toekomstgericht ondernemen en openstaan voor vragen en geluiden vanuit de maatschappij. Verduurzaming van de melkgeitenhouderij is een onderwerp dat langer op de agenda staat. Een belangrijke aanjager daarin is het Platform Melkgeitenhouderij.¹ In dit platform werken de vakgroep melkgeitenhouderij van LTO² en de verwerkers van geitenzuivel verenigd in de Nederlandse Geiten Zuivel Organisatie (NGZO³) samen. In hun opdracht is in 2015 het rapport *Uitvoeringsagenda Duurzame Geitenzuivelketen*⁴ verschenen. Begin 2018 is op verzoek van de sector door een aantal externen het rapport *Gezond vertrouwen & vertrouwd gezond, ketenvisie Melkgeitenhouderij*⁵ geschreven. Beide rapporten benoemen aandachtspunten en opgaven waarvoor de melkgeitenhouderij zich gesteld ziet. Het laatste rapport vormde eind 2018 de basis voor een aantal discussieavonden met betrokken melkgeitenhouders.

De melkgeitenhouderij keten heeft in 2019 het sectorplan *Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij*⁶ ontwikkeld. De concrete aanleiding om dit plan te maken was de toekomstvisie van het ministerie van LNV die in september 2018 is gepresenteerd: *Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw*.⁷ In het realisatieplan van de toekomst visie heeft de minister van LNV aangekondigd met vijf veehouderijsectoren (melkvee, varkens, pluimvee, geiten en kalveren) toe te werken naar concrete afspraken en doelen voor verdere verduurzaming richting 2030.

Het sectorplan van de geitenhouderij is als volgt door het ministerie ontvangen:

'Dit plan kan een bijdrage leveren aan de verduurzaming van de geitensector. Ik vind het wel van belang dat de in het plan benoemde doelen en maatregelen nader uitgewerkt worden in een implementatieplan. Ik heb in het bestuurlijk overleg afgesproken dat de sector dit implementatieplan in de komende maanden zal opstellen.'

Deze reactie van het ministerie vormde de concrete aanleiding voor een nadere uitwerking van het sectorplan in dit implementatieplan.

Het sectorplan is in dit implementatieplan nader uitgewerkt. Het implementatieplan bestaat uit de volgende onderdelen:

1. Een beschrijving van de uitgangspunten, de algemene aanpak en de aansturing
2. Een uitwerking van de volgende 8 thema's uit het sectorplan:
 - 1) Dierenwelzijn (inclusief geitenbokjes en duurmelken)
 - 2) Antibioticagebruik
 - 3) Zoönosen
 - 4) Maatschappij
 - 5) Energie en klimaat
 - 6) Kringlooplandbouw
 - 7) Biodiversiteit
 - 8) Volksgezondheid

¹ <https://platformmelkgeitenhouderij.nl/>

² <https://www.lto.nl/sector/dier/geitenhouderij/>

³ <https://www.ngzo.nl/>

⁴ <https://platformmelkgeitenhouderij.nl/wp-content/uploads/2017/01/Uitvoeringsagenda-Duurzame-Geitenzuivelketen.pdf>

⁵ <https://platformmelkgeitenhouderij.nl/wp-content/uploads/2018/03/20171220-Ketenvisie-geit-website.pdf>

⁶ <https://platformmelkgeitenhouderij.nl/wp-content/uploads/2019/08/Plan-verduurzaming-geitensector-def..pdf>

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/richtlijnen/2018/09/01/landbouw-natuur-en-voedsel-waardevol-en-verbonden-nederland-als-koploper-in-kringlooplandbouw/landbouw-natuur-en-voedsel-waardevol-en-verbonden-nederland-als-koploper-in-kringlooplandbouw.pdf>

3. Elk thema wordt afzonderlijk uitgewerkt op basis van
 - 1) een introductie van de inhoud van het thema;
 - 2) een beschrijving van de fase van ontwikkeling van het betreffende thema;
 - 3) een beschrijving van doel en/of ambitie en ten slotte;
 - 4) een beschrijving van de acties.
4. Een beschrijving van opties rond monitoring
5. Een eerste uitwerking van de communicatie rond het implementatieplan
6. Indicatieve uitwerking van budget en mogelijke financiering.

In het sectorplan was er ook een ontwerptraject voor nieuwe stalsystemen. Omdat deze activiteit een sterk integraal karakter heeft en vrijwel alle thema's omvat is deze activiteit als extra 9e 'thema' toegevoegd aan de 8 al benoemde thema's.

Leeswijzer

Dit implementatieplan bestaat uit de volgende hoofdstukken:

- Hoofdstuk 2 gaat over de uitgangspunten en de algemene aanpak. Hier wordt ingegaan op het eerder opgestelde sectorplan, de basis voor dit implementatieplan en de daarin benoemde thema's. Ook is er aandacht voor de algemene verduurzamingsaanpak, de beschikbare instrumenten en de governance.
- In hoofdstuk 3 wordt elk thema afzonderlijk behandeld. Per thema worden Introductie, Fase, Doel/ambities en Acties weergegeven.
- Hoofdstuk 4 gaat in op mogelijkheden voor te stellen eisen aan de monitoring van het implementatieplan.
- Hoofdstuk 5 gaat in op de communicatie rond het implementatieplan.
- Hoofdstuk 6 gaat in op begroting en mogelijke financiering.
- Hoofdstuk 7 is een samenvatting van de aanpak en acties per thema.

3. Uitgangspunten en algemene aanpak

3.1 Sectorplan als vertrekpunt

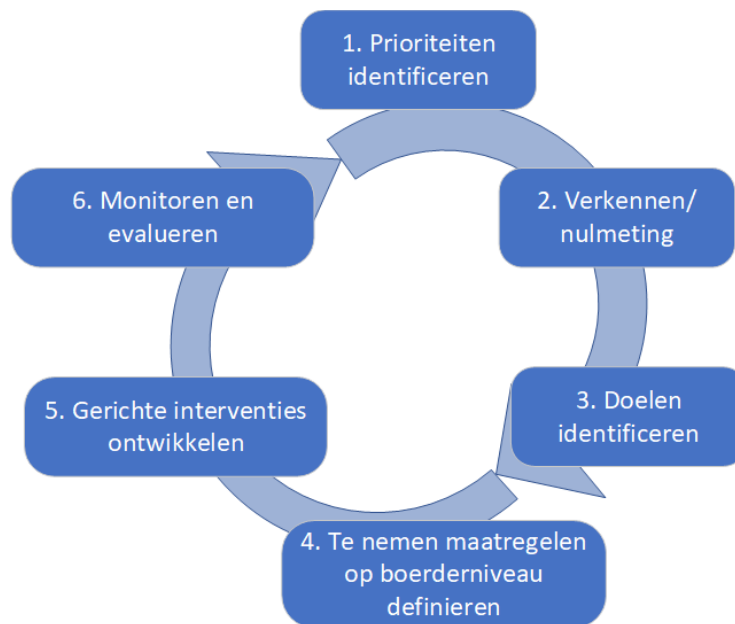
Duurzaamheid is een breed begrip waarbij een groot aantal deelaspecten een rol speelt. In de inleiding is aangegeven dat de sector al enige tijd bezig is met de aandachtspunten en opgaven voor de sector. In een aantal stappen heeft dit, in samenspraak met geitenhouders en met diverse stakeholders, geleid tot het genoemde sectorplan *Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij*. Omdat er al diverse stappen zijn doorlopen bouwt dit implementatieplan hier op voort. Dit wil niet zeggen dat de prioriteiten en doelen in beton zijn gegoten. Het is juist van belang dat in het implementatieplan ook aandacht is voor het continu proces van prioritering en aanpassing in interactie met de stakeholders.

3.2 Algemene verduurzamingsaanpak, inclusief beschikbare instrumenten

Algemene aanpak

Vertrekpunt voor het implementatieplan wordt gevormd door het sectorplan 'Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij' zoals dat is opgesteld door het platform melkgeitenhouderij.

Figuur 1 geeft een algemeen schema weer voor de opzet van duurzaamheidsprogramma's. De aanpak bestaat uit een aantal stappen die in principe na elkaar worden doorlopen.

Figuur 1: Schema voor opzet van duurzaamheidsprogramma's

Stap 1: Identificeren van prioriteiten, deze stap is al uitgevoerd. Prioriteiten zijn vastgesteld in het sectorplan.

Stap 2: Verkennen van de uitgangssituatie, waar relevant met nulmeting

Stap 3: Formuleren van doelen

Stap 4: Identificeren of ontwikkelen van praktijken of maatregelen waarmee op het primaire bedrijf de doelen kunnen worden gehaald. Het concreet benoemen of ontwikkelen van praktijken of maatregelen die de geitenhouders kunnen nemen is een belangrijke stap, omdat daarmee het handelingsperspectief voor de geitenhouder concreet wordt gemaakt. Sturen op doelen zonder dat er voor de geitenhouder een concreet handelingsperspectief is om deze doelen te bereiken geeft kans op frustratie en kan daarmee averechts werken.

Stap 5: Ontwikkelen en toepassen van gerichte interventies⁸ die ertoe leiden dat er daadwerkelijk beweging ontstaat, zodat de ontwikkelde praktijken daadwerkelijk worden geïmplementeerd. De interventies zullen over het algemeen niet door geitenhouders worden uitgevoerd maar door andere partijen, dit kunnen bij voorbeeld de zuivelverwerkers zijn.

Stap 6: Monitoren en evalueren. Monitoring maakt het mogelijk om de voortgang in beeld te houden en vormt een basis voor de evaluatie.

Nieuwe inzichten kunnen uiteraard weer leiden tot veranderingen in prioriteiten en daarmee begint de cirkel weer vanaf het begin. De aanpak volgt daarmee het principe van de continue verbetering. Een duidelijke governance is een belangrijke randvoorwaarde om een dergelijke aanpak succesvol te implementeren. De governance komt in paragraaf 3.3 aan bod.

In het sectorsectorplan komen diverse (duurzaamheids)thema's aan de orde. De thema's verschillen onderling nogal qua fase van ontwikkeling. Voor sommige thema's zijn bijvoorbeeld al concrete doelen genoemd en zijn ook al praktijken voor de melkgeitenhouders beschikbaar om tot verbetering te komen. Andere thema's zijn duidelijk minder ver uitgewerkt. Soms is een thema alleen als prioriteit benoemd, maar zijn nog dataverzameling en onderzoek nodig om tot het formuleren van een doel te kunnen komen.

De aanpak om tot beweging in de sector te komen volgt in globaal de volgende lijn:

a) Onderzoek, Innovatie

De basis ligt bij onderzoek om tot goed onderbouwde doelen en toe te passen praktijken of maatregelen te komen die op het geitenbedrijf kunnen worden toegepast. Soms zullen bestaande 'best practices' onvoldoende zijn om een probleem op te lossen of het gewenste doel te bereiken. Dan ligt er een innovatieopgave.

b) Kennis, instrumenten, benchmark

Een belangrijke insteek om de melkgeitenhouders mee te krijgen is gebaseerd op het aanbieden van kennis en informatie. Het is hierbij belangrijk dat de 'waarom' vraag helder wordt beantwoord. Waarom moet het anders? Daarnaast is het belangrijk om de individuele geitenhouder van bedrijfsspecifieke informatie te voorzien, zodat die zijn eigen positie kan bepalen en ook een handelingsperspectief heeft om stappen in de gewenste richting te zetten. Dit kan bij voorbeeld met behulp van benchmarks.

c) Stimuleren en ontzorgen

Een andere mogelijkheid is inzetten op stimuleren en ontzorgen. Stimuleren kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld door premie's, maar ook door erkenning van de inspanningen die door de geitenhouders worden verricht. Ontzorgen is vooral het makkelijk maken van het uitvoeren van de gewenste praktijken.

d) Niet vrijblijvende maatregelen

Een derde optie om melkgeitenhouders mee te krijgen, is het nemen van niet vrijblijvende maatregelen.

Zoals in de algemene aanpak al is beschreven, wordt het gehele proces ondersteund door een monitoringsaanpak. De monitoring vormt de basis van de evaluatie: als de voortgang onvoldoende is, dan kan dit leiden tot keuze voor andere interventies.

De algemene aanpak rond de interventies zoals hierboven beschreven is schematisch weergegeven in figuur 2. Figuur 2 is een nadere uitwerking van de stappen 3, 4 en 5 uit figuur 1. De aanpak is niet per se geheel volgtijdelijk. Stappen kunnen gedeeltelijk parallel aan elkaar worden uitgevoerd. In specifieke gevallen kan mogelijk ook direct worden gestart met niet-vrijblijvende maatregelen.

⁸ Interventies zijn acties die zorgen voor prikkels voor de geitenhouders om veranderingen door te voeren. Bij voorbeeld in de vorm van educatie, premies of regels. Deze interventies kunnen door diverse partijen worden ingezet: bij voorbeeld door het platform, door melkinzamelaars of – verwerkers.

Figuur 2: Aanpak verduurzaming in de geitensector

Beschikbare instrumenten

Het programma Duurzame Geiten Zuivel Keten (DGZK) is de gemeenschappelijke⁹ basis binnen de sector. In principe komen in alle duurzaamheidsprogramma's van de afzonderlijke verwerkers dezelfde thema's aan bod, maar de prioritering en de aanpak bijvoorbeeld rond stimulering kunnen verschillen. Dit geeft de verwerker de ruimte om te werken aan de thema's die bijvoorbeeld het beste passen bij de markt waar het voor produceert en in de aanpak die benadering te kiezen die het beste past bij de identiteit van de organisatie en de toeleverende geitenhouders.

De melkgeitensector heeft op dit moment 2 instrumenten, Kwaliteit en Duurzame Geitenzuivelketen, beschikbaar die ingezet worden voor het borgen en stimuleren van de kwaliteit en de duurzaamheid.

KwaliGeit is een keten-kwaliteitszorgsysteem van de Nederlandse Geitenzuivel Organisatie (NGZO). Het is een door de inzamelaars en verwerkers van geitenmelk opgezet privaatrechtelijke erkenningsregeling voor de melkgeitenhouderij. Melkgeitenhouders die melk willen leveren aan een bij de NGZO aangesloten zuivelonderneming zijn verplicht een erkenning in het kader van KwaliGeit te hebben. Daarmee wordt een bepaalde mate van kwaliteit, veiligheid (van de melkproductie) en duurzaamheid (met name diergezondheid) verzekerd. Voor nadere informatie zie www.ngzo.nl/kwaligeit.

Duurzame Geitenzuivelketen is in 2017 door het Platform Melkgeitenhouderij in gang gezet als programma Duurzame Geitenzuivelketen (DGZK). Voor een nadere informatie zie: platformmelkgeitenhouderij.nl/dgzk/. Daarmee wordt invulling gegeven aan de eerdergenoemde uitvoeringsagenda. Om focus aan te brengen is gekozen voor drie thema's:

- Diergezondheid en dierenwelzijn
- Energie en klimaat
- Imago/maatschappelijke inbedding.

Het programma DGZK is opgebouwd uit acht onderdelen, die corresponderen met bovenstaande thema's. In 2019 zijn er in totaal 225 punten te scoren, afhankelijk van inspanning en prestatie. Bedrijven krijgen punten op het gebied van levensduur van de geiten, het gebruik van antibiotica op het bedrijf en het percentage bokjes dat op het bedrijf wordt grootgebracht. Een energiescan geeft geitenhouders inzicht in hun energieverbruik. Daarnaast kunnen geitenhouders punten verdienen als ze een zönosekeurmerk hebben en actief de interactie met de omgeving opzoeken.

Via de bij de NGZO aangesloten leden worden geitenhouders gestimuleerd deel te nemen aan het programma. Over 2018 (een jaar na de start van het programma) heeft 65% van de 356¹⁰ melkgeitenhouders, die leveren aan een van de leden van de NGZO, op vrijwillige basis deelgenomen aan het programma. In 2019 lag dit percentage op 81%. Doelstelling is dat in 2022 100% meedoet.

DGZK is een vorm van benchmark waarbij deelnemende geitenhouders zicht krijgen op hun score ten opzichte van andere melkgeitenhouders/de hele groep. Ook biedt het instrument de mogelijkheid voor verwerkers om, desgewenst, differentiatie in de melkprijs aan te brengen. Een volgende stap is te

⁹ Alle geitenmelkverwerkers die in Nederland actief zijn doen mee, op één na.

¹⁰ Het aantal melkgeitenbedrijven verschilt in de verschillende administraties. De sector gaat uit van melkgeitenhouders die deelnamen aan Kwaliteit (Qlip). CBS komt op een hoger aantal geitenbedrijven uit.

onderzoeken op welke wijze met DGZK in de toekomst gestuurd kan worden op verdere verduurzaming. De puntensystematiek geeft de mogelijkheid van sturing, door punten anders te verdelen over thema's verschuift de prioriteit. Het is uiteindelijk aan de stuurgroep DGZK en aan het platform melkgeitenhouderij om op basis van de resultaten vanuit DGZK te monitoren in hoeverre er vooruitgang wordt geboekt en waar bijsturing eventueel nodig is. Het vertrekpunt in de aanpak blijft vooreerst benchmarking en stimuleren.

Overige aspecten in de aanpak

Een aantal aspecten is van groot belang om uiteindelijk tot een succesvolle aanpak te komen. De volgende punten kunnen als een soort checklist worden gezien dat gebruikt kan worden op het moment dat er op deelterreinen een plan wordt ontwikkeld.

- *Aandacht voor integraliteit*
Plannen worden vaak per thema of onderwerp uitgewerkt. Dit is op zich ook logisch. Zowel beleid (overheid) als onderzoek en kennis zijn als het ware thematisch georganiseerd, dus het is relatief eenvoudig om binnen een thema de relevante partijen bij elkaar te krijgen en een plan te ontwikkelen. Het is echter cruciaal dat uiteindelijk integraal wordt gekeken naar duurzaamheid. Maatregel x kan gunstig zijn voor thema A, maar juist averechts werken voor thema B. Dus het is zaak om bij de ontwikkeling van elk (deel)plan voor een thema minimaal een kwalitatieve check te doen op de impact op de andere thema's.
- *Aandacht voor de diversiteit aan melkgeitenbedrijven in de praktijk*
Deze diversiteit is groot. Voor een deel komt dit omdat het om een nog jonge sector gaat. Er zijn geen bedrijven die al 3-4 generaties actief zijn in de sector. Dit zorgt voor een grote heterogeniteit qua ondernemers. Daarnaast zijn er grote verschillen in bijvoorbeeld omvang of opzet van het bedrijf. Dit betekent dat je niet zomaar maatregelen voor het gemiddelde bedrijf kunt ontwikkelen, ook het realiseren van een goede bedrijfsspecifieke benchmark is niet altijd eenvoudig zoals de ervaring met de energiescan laat zien. Er zal onderscheid gemaakt moeten worden naar verschillende typen bedrijven. Ook hier geldt dat bij het ontwikkelen van maatregelen in ieder geval een check plaats moet vinden of die maatregel voor alle bedrijven toepasbaar is of beter past op specifieke bedrijfstypen. Deze diversiteit wordt niet zozeer in dit implementatieplan uitgewerkt: het is vooral een aandachtspunt voor de uitwerking die door de verschillende werkgroepen zal worden uitgevoerd. In algemene zin betekent dit dat het belangrijk is om vooral te werken vanuit doelen en niet zozeer vanuit het voorschrijven van maatregelen.
- *Aandacht voor het verdienmodel*
Het identificeren of ontwikkelen van maatregelen om op een thema tot vooruitgang te komen vindt in eerste instantie meestal plaats vanuit de inhoud: welke maatregel is effectief om vooruitgang te bereiken. Het is belangrijk dat de economische component hier ook in wordt meegenomen. Dat wil niet zeggen dat maatregelen die geld kosten niet aan de orde kunnen komen, maar het is wel belangrijk dat het inzicht er is. Administratieve lasten horen hier ook bij evenals kosten rond toolontwikkeling of dataverzameling die mogelijk niet zozeer voor individuele bedrijven gelden maar door de sector als geheel moeten worden opgebracht.

3.3 Governance

In dit deel wordt aandacht besteed aan de wijze waarop dit implementatieplan wordt aangestuurd en uitgevoerd. Wie is verantwoordelijk, wie voort uit en hoe wordt het proces gemonitord en hoe kan, waar nodig, worden bijgestuurd?

Verantwoordelijkheid en uitvoering

De eindverantwoordelijkheid voor de uitvoering van het implementatieplan ligt bij het Platform Melkgeitenhouderij. De dragende organisaties van het Platform Melkgeitenhouderij zijn LTO (melkgeitenhouders) en NGZO (inzamelaars en verwerkers van geitenmelk). Beide geledingen benoemen elk twee leden in het bestuur van het Platform Melkgeitenhouderij. De algemene ledenvergadering wordt gevormd door de twee lidorganisaties. In de praktijk zijn bij de algemene ledenvergadering de volledige besturen van beide dragende organisaties aanwezig.

De inhoudelijke uitwerking van de thema's krijgt vorm in drie (al bestaande) werkgroepen: imago & melk, diergezondheid & dierenwelzijn, energie & klimaat. Deze werkgroepen zetten zo nodig onderzoek uit om tot onderbouwde adviezen aan het platform te komen. De adviezen kunnen betrekking hebben op doelen en aanpak. Input van andere stakeholders wordt onder andere via de adviesraad verzameld. De exacte invulling verschilt per thema. Zo zal bij voorbeeld voor antibiotica de SDA een belangrijke rol spelen in het vaststellen van doelen voor antibioticagebruik.

Monitoring van het proces als basis voor aan- en bijsturing

De voortgang van de uitvoering van het implementatieplan komt minimaal 2 keer per jaar aan de orde in het overleg van het bestuur van het Platform Melkgeitenhouderij. De voortgang wordt minimaal 1 keer per jaar besproken aan de hand van een monitoringsrapportage waarin alle acties en doelen uit het implementatieplan aan de orde komen. Het bestuur van het platform besluit over eventuele aanpassingen van doelen of aanpak.

Interactie en afstemming met andere stakeholders.

Het ministerie van LNV is een belangrijke stakeholder voor de sector. Minimaal 2 keer per jaar vindt er overleg plaats rond het implementatieplan tussen het platform en het ministerie.

De brede adviesraad komt minimaal 1 keer per jaar bijeen. Deze bestaat uit vertegenwoordigers van de volgende organisaties: Rabobank, Vereniging Landbouw Boekhoudbureaus (VLB), KNMvD (Dierenartsen), CLM, Nevedi, Wageningen University & Research, De Natuur en Milieufederaties en ministerie van LNV. Het streven was en is om meer ngo's in de adviesraad hebben. De Dierenbescherming is hiervoor benaderd maar heeft niet toegezegd. In de adviesraad wordt de voortgang van het implementatieplan besproken. Daarnaast kan het platform specifieke punten voor advies voorleggen.

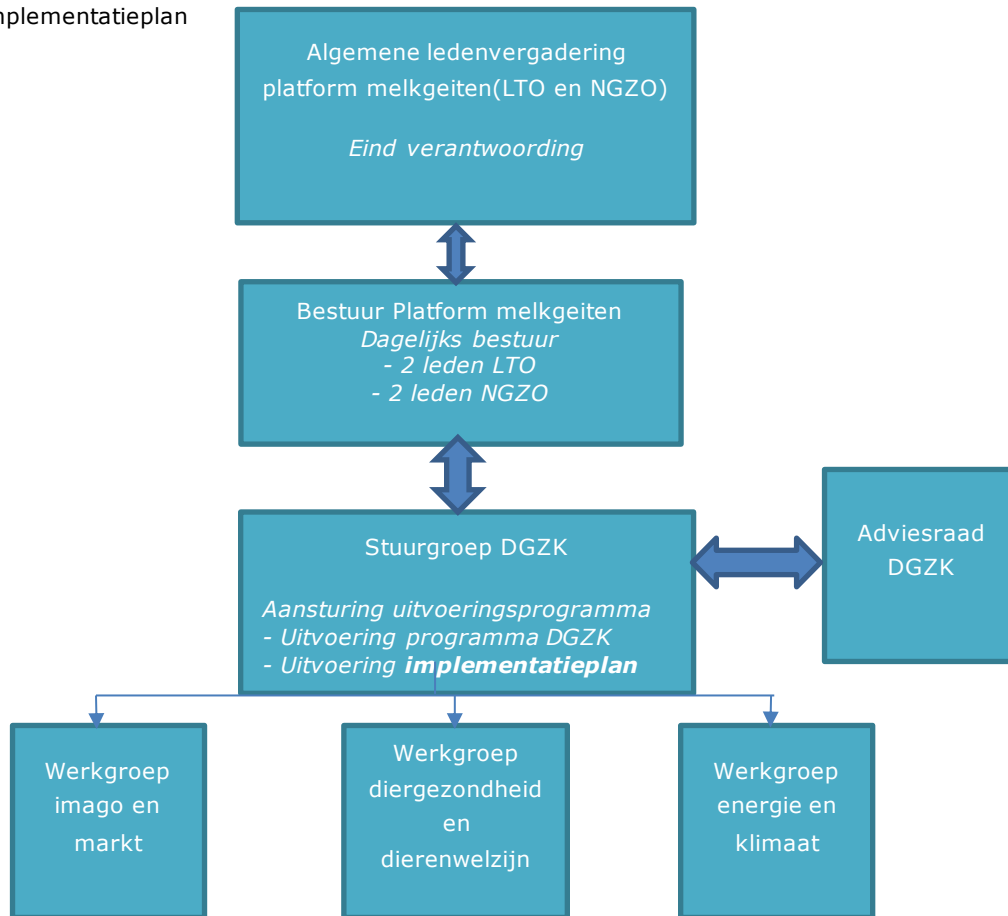
Aanpak uitvoering

Voor de uitvoering van het programma DGZK heeft het bestuur van het Platform een stuurgroep DGZK ingesteld. De uitvoering van het implementatieplan wordt hier een onderdeel van. De stuurgroep wordt bemenst door afgevaardigden vanuit de dragende organisaties, onafhankelijke praktiserende melkgeitenhouders en de bestuursleden van het Platform.

Voor de nadere uitwerking van de verschillende onderdelen heeft de stuurgroep een aantal werkgroepen ingesteld (imago en markt, diergezondheid en dierenwelzijn, energie en klimaat). Onderdelen uit het implementatieplan worden hier zoveel mogelijk ondergebracht. Voor nieuwe onderdelen buiten de scope van de huidige onderdelen worden nieuwe werkgroepen ingericht zodra dit aan de orde is.

Daarnaast koppelt het bestuur van het platform via de stuurgroep DGZK de voortgang op hoofdlijnen minimaal 1 keer per jaar terug aan de Adviesraad en vraagt de Adviesraad ook concreet om advies rond de aanpak en de resultaten.

Figuur: 3 Governancestructuur van totale Platform melkgeitenhouderij met betrekking tot implementatieplan

4. Uitwerking thema's

Op basis van het sectorplan worden in dit implementatieplan de 9 thema's nader uitgewerkt. In dit hoofdstuk bestaat de nadere uitwerking uit de volgende thema's:

1. Dierenwelzijn (inclusief zorg voor jonge dieren en duurmelken)
2. Antibioticagebruik
3. Zoönosen
4. Maatschappij
5. Energie en klimaat
6. Kringlooplandbouw
7. Biodiversiteit
8. Volksgezondheid
9. Ontwerp integraal duurzaam stalsysteem.

Per thema wordt een nadere uitwerking gedaan met de volgende elementen:

- *Introductie* van de inhoud van het thema;
- *Fase*: Duiding van de fase waarin het verkeer (verkennend, doelen geformuleerd, handelingsperspectief gedefinieerd, interventies inclusief instrumentarium ontwikkeld, monitoring & evaluatie);
- *Doel/ambitie*: Wat is het doel en/of de ambitie?
- *Acties*: Welke acties (SMART) voorzien worden: wie doet wat wanneer?

4.1 Dierenwelzijn

Introductie

In de maatschappij bestaat een zorg omtrent het welzijn van landbouwhuisdieren. Welzijn van dieren is een complex concept en kent verschillende definities. Een algemeen geaccepteerd raamwerk om dierenwelzijn te definiëren betreft de zogenoemde vijf vrijheden. Daarbij gaat het om vrijheid:

1. van honger en dorst
2. van fysiek en fysiologisch ongemak
3. van pijn, verwondingen en ziektes
4. van angst en chronische stress
5. om natuurlijk gedrag te vertonen (FAWC, 1993).¹¹

Dit raamwerk is nog erg generiek en vraagt om een nadere concretisering. De benadering die hierbij vervolgens vaak als eerste wordt gekozen is het definiëren van behoeften van dieren en om vervolgens een puntensysteem te ontwikkelen op basis waarvan een index kan worden opgesteld. Deze benadering is gebaseerd op de Tiergerechtigheidsindex (TGI) van de Oostenrijkse wetenschapper Bartussek.¹² In het project 'Vooruit met de geit'¹³ is vanuit dit uitgangspunt gewerkt en zijn de volgende behoeften benoemd:

- Rusten: Onverstoord, comfortabel en veilig kunnen liggen; keuze uit verschillende hoogteniveaus
- Bewegen: voldoende ruimte voor lichaamsbeweging; ruimte en faciliteiten (bijvoorbeeld hellingen) voor lammeren om te spelen
- Zelfverzorging: voldoende ruimte om zich te kunnen verzorgen door likken, krabben en schuren

¹¹ <https://edepot.wur.nl/134980>

¹² Bartussek, H. 1999. A review of the animal needs index (ANI) for the assessment of animals' well-being in the housing systems for Austrian proprietary products and legislation, *Livestock Production Science* 61 (1999) 179-192

¹³ <https://edepot.wur.nl/274705>

- Maternaal gedrag: rond het werpen de mogelijkheid voor de moedergeit om zich af te zonderen van de kudde, later om zich terug te trekken van haar jongen zodat deze minder bij de moeder drinken en overstappen op vast voedsel
- Thermoregulatie: een omgeving die niet te koud of te warm, en niet te droog of te vochtig is; en die vrij is van tocht
- Schuilgedrag: de mogelijkheid om te schuilen voor zon, wind, regen en hitte
- Voeding: onverstoord kunnen eten; voeding met de juiste samenstelling; onverstoord kunnen drinken
- Sociaal gedrag: samen met andere geiten kunnen zijn; de mogelijkheid tot fysiek contact
- Veiligheid en gezondheid: geen angst en ongerief ervaren

De ontwikkeling in de wetenschap staat uiteraard niet stil. De beperkingen van de aanpak vanuit de behoeften zijn inmiddels voldoende bekend. Er is een voorkeur voor een aanpak om dierenwelzijn vanuit metingen aan het dier in beeld te brengen. Een belangrijke uitdaging hierbij is echter om tot een praktisch bruikbaar instrument te komen.

De melkgeitensector heeft, via een interne inventarisatie onder melkgeitenhouders, zelf aangegeven behoefte te hebben aan inzage in het huidige werkelijke dierwelzijn niveau op de bedrijven en in de sector als geheel en inzicht in de wijze waarop deze op de bedrijven bevorderd zou kunnen worden.

Binnen dierenwelzijn speelt een aantal specifieke thema's zoals de zorg voor jonge dieren. Binnen de groep van jonge dieren vragen de bokjes om extra aandacht. De zorg voor jonge dieren met het hoofdaccent op bokjes is afzonderlijk uitgewerkt in dit hoofdstuk, naast het bredere algemene dierenwelzijnsstuk.

4.1.1 Dierenwelzijn algemeen

Dit onderdeel heeft betrekking op dierenwelzijn in het algemeen.

Fase

Het betreft hier de verkennende fase tussen prioritering en het stellen van doelen: er is een monitor ontwikkeld om dierenwelzijn in beeld te brengen. Er zijn nog geen doelen gesteld.

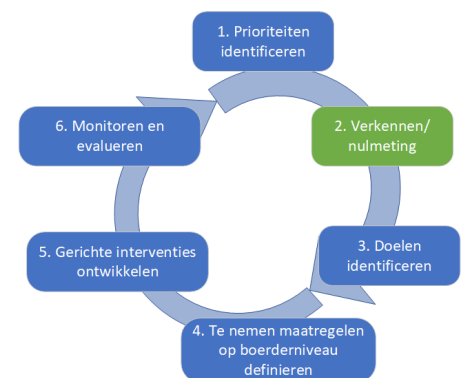
DGZK heeft een praktische geitenwelzijnsmonitor ontwikkeld, die inhoudelijk is afgestemd met de dierenbescherming. De monitor werkt op basis van maatregelen. Een geitenhouder vult in welke welzijnsbevorderende maatregelen hij neemt en krijgt daarvoor punten. Zuivelverwerkers kunnen hier vervolgens beloningen op baseren. De huidige onderdelen van de geitenwelzijnsmonitor blijven gehandhaafd met uitzondering van duurmelken dat in 2020 een afzonderlijke plaats heeft gekregen in het DGZK-programma.

Doel ambitie

Het verbeteren van dierenwelzijn via de welzijnsmonitor en aanpak duurmelken.

De geitensector heeft er de afgelopen jaren voor gekozen om met een heel praktische welzijnsmonitor aan de slag te gaan. Deze monitor maakt ook deel uit van het DGZK-programma, wat betekent dat er nu al in de praktijk heel concreet mee wordt gewerkt. Het is de ambitie van de sector om de komende jaren in een aantal stappen naar een aanpak te komen waarin dierenwelzijn op een praktische én goed onderbouwde manier wordt gemonitord volgens een diergerichte methode en waarbij op basis van deze monitoring en dierenwelzijn-expertise vervolgens doelen worden geformuleerd.

Naast de inzet op de verbetering van monitoring wordt ingezet op duurmelken. Het beeld is dat duurmelken verschillende voordelen heeft. Bedrijfseconomisch lijkt het gunstiger te zijn. Daarnaast is het waarschijnlijk ook qua dierenwelzijn gunstig omdat het dier minder met transitieperioden te maken

heeft. Een neveneffect daarbij is dat er daardoor ook minder bokjes komen. De insteek is om te starten met een onderzoek waarbij integraal wordt gekeken naar de effecten van duurmelken. Op basis van dit onderzoek wordt een streefwaarde vastgesteld voor een percentage duurmelken. Vervolgens wordt ingezet op stimulering van duurmelken.

De stappen rond de monitor zien er concreet als volgt uit:

1. Assessment van de huidige dierenwelzijnsmonitor, op basis van maatregelen, met aandacht voor impact op dierenwelzijn én kosten van maatregelen, inclusief een reflectie op de huidige aanpak en de mogelijkheid om tot een diergerichte welzijnsmonitoring te komen
2. Verkenning van de mogelijkheid om in stappen tot een praktische diergerichte welzijnsmonitoring te komen, vanuit de huidige welzijnsmonitor via bijvoorbeeld de GeitKompas of andere beschikbare systemen (bijvoorbeeld Certified humane Farm animal care – Animal care standards – Dairy goats).
3. Implementeren van het monitoringsysteem
4. Formuleren van doelen op basis van monitoringssysteem en met inbreng van welzijnsexpertises.

De stappen rond het duurmelken zijn:

1. Onderzoek naar het optimale % duurmelken
Onderzoek in 2021, door de GD, naar de randvoorwaarden voor het optimaal inzetten van duurmelken, voor de geitensector en de individuele geitenhouders. Het onderzoek moet resulteren in een advies voor een specifieke norm voor duurmelken en bijbehorende bedrijfsstrategieën voor de geitenhouders. Een onderdeel in dit onderzoek zal zijn de verkenning naar de mogelijk toekomstige toegevoegde waarde van de strategie met gesekst sperma.
2. Vertalen onderzoeksresultaten naar streefwaarde duurmelken en stimulering

Acties

De werkgroep Diergezondheid en Dierenwelzijn zal een visie samenstellen op doelen en aanpak na 2021 in de volgende stappen:

1. Samenstelling werkgroep uitbreiden met dierenarts op advies van raad van Advies
 - o 2020: Platform melkgeiten neemt hier over beslissing
2. Voorbereiden, afstemmen en uitvoeren praktijk onderzoek en welzijnsonderzoek.
 - o 2020: voorbereiden onderzoek assessment huidige dierenwelzijnsmonitor met aandacht voor impact op dierenwelzijn én kosten van maatregelen, inclusief een reflectie op de huidige aanpak en de mogelijkheid om tot een diergerichte welzijnsmonitoring te komen (zie bijlage 1 voor concept-offerte)
 - o 2021: Uitvoeren onderzoek assessment huidige dierenwelzijnsmonitor (binnen PPS)
 - o 2021: Verkenning mogelijkheid om tot een praktische diergerichte welzijnsmonitoring te komen, stapsgewijs vanuit de huidige welzijnsmonitor via bijvoorbeeld GeitKompas
 - o 2022: Start monitoring dierenwelzijn op basis van diergebonden indicatoren.
 - o 2023: Formuleren van doelstellingen
3. Acties duurmelken
 - o 2021 Uitvoeren onderzoek duurmelken
 - o 2022 Vaststellen streefwaarde duurmelken en stimuleren.

Samengevat

Thema	Doel/uitdaging	Fase	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Dierenwelzijn	Continu verbeteren dierenwelzijn	Handelingsperspectief ontwikkelen	Concrete maatregelen, inclusief kosten ontsluiten voor de praktijk. Vervolgens werken aan monitor op basis van dier gebonden indicatoren en op basis hiervan doelen formuleren. Onderzoek naar duurmelken gevolgd door vaststellen streefwaarde.

Acties in de tijd

Dierenwelzijn	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek (monitoring)		Assessment huidige dierenwelzijns-monitor (WLR en Wageningen Economic Research) Verkenning diergebonden indicatoren (WLR)	Uitvoering diergebonden monitoring	Doelen formuleren en continu monitoren, interventies ontwikkelen
2. Onderzoek (duurmelken)		Uitvoeren onderzoek naar optimaal aandeel duurmelken	Vaststellen nieuwe norm en wijze monitoren	
3. Communicatie	Delen resultaten onderzoek met geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders
<i>Budget/capaciteit</i>				
1. Onderzoek	5k sector (voorbereiding)	65k onderzoek monitoring 15k sectorbegeleiding €50k duurmelken (GD) 10 k sectorbegeleiding	40k onderzoek 10k sectorbegeleiding 5k sectorbegeleiding	100k onderzoek 20k sectorbegeleiding 4k sectorbegeleiding
2. Communicatie		15k sector	15k sector	15k sector

Voor een nadere toelichting over het uit te zetten onderzoek en beoogd budget, zie bijlage 1.1.1 Monitoring en 1.1.2 Duurmelken

4.1.2 Zorg voor jonge dieren, geitenbokjes

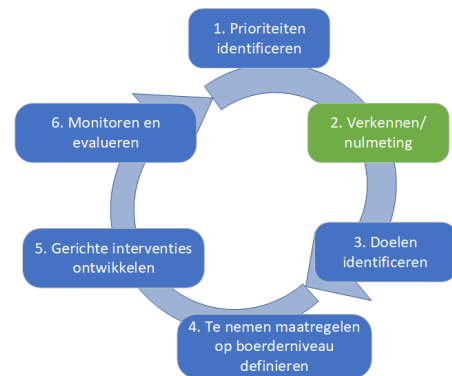
Introductie

Binnen het thema dierenwelzijn vragen de jonge dieren aandacht. In het sectorplan is er voor gekozen om prioriteit te geven aan de geitenbokjes. De Nederlandse geitensector is primair gericht op de productie van melk. Inherent hieraan is dat ook bokjes geboren worden. Slechts een beperkt deel van deze bokjes wordt ingezet voor de fokkerij. Anders dan in andere landen (met name Spanje) kent Nederland geen cultuur waarin het vlees dat deze bokjes opleveren geconsumeerd wordt.

In 2016 bleek uit controles door de NVWA dat sterfte onder geitenbokjes hoog was, met name bij bokkenmesterijen. De eerste prioriteit van de sector is het terugbrengen van sterfte onder jonge dieren in het algemeen en geitenbokjes in het bijzonder. Hiervoor is het nodig om de huidige situatie beter in beeld te brengen (monitoring) én om een handelingsperspectief voor de geitenhouders te ontwikkelen om de situatie te kunnen verbeteren.

Op dit moment worden kengetallen levensduur door ELDA beschikbaar gemaakt voor melkgeitenhouders vanuit managementprogramma Egam. Per 1 november of 1 december 2020 wordt de I&R-registratie aangepast zodat lammeren sneller geregistreerd moeten worden na de geboorte (binnen 7 dagen, registratie inclusief geboortedatum, geslacht en doodgeboortes).

Rond de bokjes is het streven om te werken vanuit een vaste relatie van de geitenhouder en de bokkenmester. Deze vaste relatie in combinatie met beschikbare data rond sterfte geeft inzicht en leidt naar verwachting tot verbetering. Daarnaast zijn maatregelen die melkgeitenhouders op het eigen bedrijf kunnen nemen om de sterfte terug te dringen. Eén optie is het thuis opfokken van bokjes. Hiermee wordt transport en een overgang naar een andere stal vermeden. Een tweede optie is inzetten op duurmelken (zie onder algemeen dierenwelzijn). Een neveneffect van duurmelken is dat er minder bokjes worden geboren. Een derde optie is 'sexed semen'. Uit recente (niet openbare) inventarisatie naar deze optie is gebleken dat deze nog onvoldoende effectief werkt en dit op de korte termijn niet praktijkrijp is. Dit aspect wordt overigens ook in het duurmelken onderzoek, dat gepland is voor 2021, meegenomen.

Fase

Het betreft hier fase 2. Er wordt al gemonitord op levensduur, maar deze wordt in 2020 aangepast. De doelen moeten nog worden geconcretiseerd.

Ten aanzien van geitenbokjes is extra aandacht voor zorg van jonge dieren aangegeven. Om de zorg voor jonge dieren rond de geboorte goed in beeld te hebben moet eerst de monitoring via I&R-registratie worden geregeld en de nieuwe data geanalyseerd (oriëntatie).

De zorg voor jonge dieren heeft veel aandacht in de sector, onder andere in Kwaliteit en binnen het DGZK-programma. Daarnaast is er een plan van aanpak welzijn geitenbokken. Dit plan richt zich met name op vast relatie geitenhouder – bokjesmester én op het stimuleren om zoveel mogelijk geitenbokjes thuis te gaan afmesten. Daarop wordt er al sinds 2018 gemonitord in het programma DGZK met een staffeling in 3 stappen naar meer dan 40% thuis afmesten op het eigen bedrijf. Het was de bedoeling om deze staffel ieder jaar wat aan te verscherpen. Echter door de bouwstops in de provincies is het voor veel geitenhouders niet mogelijk om extra ruimte te creëren op het bedrijf om thuis bokjes af te mesten (al wil iedereen wel graag en is de animo groot). Daarom is er bewust gekozen om de staffel nog niet te verscherpen totdat de problematiek rond de bouwstops een praktisch realiseerbaar alternatief heeft opgeleverd voor de geitenhouders.

Doel/ambitie

De focus van de sector is vooral gericht op het terugdringen van de sterfte van jonge dieren en met name de bokjes. De stappen die worden voor zien zijn:

1. Om meer grip te krijgen op de sterfte problematiek van bokjes is het noodzakelijk dat de huidige identificatie en registratieregeling (I&R) wordt aangepast. De geitensector stelt voor dat lammeren binnen zeven dagen na geboorte gemerkt en geregistreerd moeten worden. Daarnaast is het van belang dat in het I&R-systeem onderscheid gemaakt kan worden in geit(v) of bokje(m). Ook wordt verzocht de melding van doodgeboortes op te nemen. Inmiddels is duidelijk dat deze aanpassing 1 november of 1 december 2020 zal zijn doorgevoerd.
2. Het stimuleren van thuis opfokken van bokjes. Een deel van de bokjes wordt dan minimaal 21 dagen afgemest op het eigen bedrijf.
3. Het verlagen van het aantal geboren bokjes door het nemen van aanvullende maatregelen zoals duurmelken. In het sectorplan is als mogelijk doel opgenomen minder dan 30% geiten(exclusief

eerste jaars) die jaarlijks aflammen. Inmiddels is echter gebleken dat een groot deel van de bedrijven dit al haalt. Er moet daarom een nieuwe passend streefwaarde worden gekozen.

Acties

Door de werkgroep Diergezondheid en Dierwelzijn worden de volgende acties opgezet:

1. Aanpassing I&R-regeling

Als gevolg van de beoogde aanpassing van de huidige I&R-regeling zijn de volgende acties gepland:

- 2020: *Technische realisatie wijzigingen I&R-regeling*
Daadwerkelijke technische aanpassing en doorvoering I&R-regeling voor de geitenhouderij door RVO voor het eind van dit jaar.
- 2020: *Gebruik van uniforme definities sterfte door LNV en de sector in communicatie*. Door gewijzigde uitgangspunten zal het gebruik van uniforme definities voor sterfte door LNV en de sector in communicatie naar externen toe belangrijk worden. Om hier geen definitie verschillen in te laten ontstaan is afgesproken dat LNV hiervoor het initiatief zal nemen om tot een gezamenlijk gedragen definitie te komen.
- 2021: *Effecten van de aanpassingen op huidige benchmark*.
De aanpassingen zullen ook effecten hebben op de huidige benchmark. Via GD-onderzoek moet bepaald worden of het wenselijk is om groepen te onderscheiden in benchmark waarde.
- 2021: *Aanpassen benchmark dashboard bokkenwelzijn*
Op basis van de technische wijzigingen in de I&R-regeling, de uitkomsten van de definities rond sterfte en inzichten uit GD-onderzoek zal het huidige dashboard eventueel aangepast worden door ELDA

2. Het stimuleren van thuis opfokken van bokjes

Op basis van mogelijkheden en informatie beschikbaar binnen DGZK.

3. Voorstel opzet lam opfok instrument

In 2021 zal op basis van voorgaande stappen gewerkt worden aan een opzet voor een instrument dat de geitenhouders kan ondersteunen in het verbeteren van het management rond de opfok van jonge dieren. Hiervoor zal in 2021 onderzoek worden gedaan door Wageningen Economic Research/WLR en GD. Het doel zal zijn om inzichtelijk te krijgen welke aanpak (management tool of andere opzet) past bij de sector om een optimale zorg voor jonge dieren te stimuleren.

Samengevat

Thema	Doel/uitdaging	Fase	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Zorg voor jonge dieren	Verbeteren van zorg jonge dieren en het verlagen van de uitval, bevorderen Duurmelken, stimuleren van op het bedrijf opfokken van bokjes	Doelen concretiseren en aanpassen aan nieuwe I&R-registratie	Aanpassen werkwijze aan nieuwe I&R-registratie (benchmark en dashboard). Afstemming definitie sterfte door sector en LNV. Onderzoek opzet lam-opfokinstrument.

Acties in de tijd

Zorg voor jonge dieren	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek	Gevolgen I&R-registratie rond sterfte en dashboard (GD/RVO/ELDA)	Overgangsregeling monitoring sterfte	Doelen formuleren en continu monitoren, interventies ontwikkelen	
		Voorstel opzet lam-opfokinstrument (Wageningen Economic Research/WLR/GD)	Toepassen lam-opfokinstrument	

2. Communicatie	Delen resultaten onderzoek met geitenhouders	Delen resultaten onderzoek met geitenhouders	Delen resultaten onderzoek met geitenhouders	Delen resultaten onderzoek met geitenhouders
<i>Budget/capaciteit</i>				
1. Onderzoek	GD dashboard € 25k 10k sectorbegeleiding	Wageningen Economic Research/WLR/GD lam opfok instrument ontwikkelen € 50k 20k sectorbegeleiding		
2. Bedrijfsleven	ELDA dashboard € 5k 8k sectorbegeleiding			
3. Communicatie	10k sector	10k sector	10k sector	10k sector

Voor een nadere toelichting over het uit te zetten onderzoeken en beoogd budget, zie bijlage 1.2.

3.2 Antibiotica

Introductie

Sinds 2011 is er een landelijk systeem voor het benchmarken van het antibioticagebruik door veehouderijbedrijven en dierenartsen. De onafhankelijke SDA (Autoriteit Diergeneesmiddelen) formuleert sectorspecifieke streefwaarden voor antibioticagebruik. De geitensector is de laatste sector van enige omvang waarbinnen het gebruik van antibiotica nog niet wordt geregistreerd.

De Stichting Diergeneesmiddelen autoriteit (SDA) heeft aangegeven ook voor de geitenhouderij een landelijk uitrol om het antibioticagebruik wenselijk en noodzakelijk te vinden. De SDA vermeldt in het jaarverslag over 2018 onder andere:

'De melkgeitensector heeft nog geen verplichting tot monitoring van het antibioticumgebruik en monitort dat nu nog niet. Gezien de groeiende omvang van de sector en het toenemende belang voor de voedselproductie, is het expertpanel van mening dat verplichte monitoring voor deze sector wel op zijn plaats zou zijn.'

De sector is het gesprek met de overheid aangegaan om tot een verplichte monitoring te komen, hier wordt inmiddels aan gewerkt. Het doel is om per 1-1-2021 tot een verplichte monitoring te komen. Hiermee wordt ook geborgd dat ook het antibioticumgebruik op niet-melk leverende geitenbedrijven inzichtelijk wordt.

Aangezien de melkgeitenhouderij in Nederland slechts een kleine sector is, zijn er maar weinig geneesmiddelen voor geiten geregistreerd. Dit resulteert in lange wachttijden wat de toepasbaarheid van middelen, indien nodig, erg lastig maakt. In de eerste helft van 2020 is er een vrijstellingsregeling voor diergeneesmiddelen van kracht geworden die het voor de sector mogelijk maakt bepaalde specifieke diergeneesmiddelen met een buitenlandse goedkeuring in Nederland in te zetten. Inzet van antibiotica bij jonge bokjes kan nu, zonder dat daarmee de 28 dagen wachtermijn voor slacht aangehouden hoeft te worden. Per 18 januari 2022 wordt een nieuwe Europese verordening van kracht, dan speelt dit probleem niet meer.

Fase

Qua fasering zit antibiotica in fase 2 (Oriëntatie). Er heeft nog geen registratie en monitoring plaats gevonden en er zijn nog geen doelen geformuleerd.

Doel/ambitie

De geitensector wil naar een verantwoord antibioticagebruik. Hiertoe wordt een monitoring systematiek opgezet. Op basis van deze monitoring zal SDA met een advies komen over het gebruik van antibiotica. Op basis van dit advies zal de sector doelen formuleren.

Voor het jaar 2020 zijn via het programma DGZK de volgende doelen afgesproken dat:

- het antibioticagebruik van zoveel mogelijk bedrijven, per bedrijf inzichtelijk is gemaakt;
- de machtiging van ieder bedrijf 'aan' staat en de dierenarts de medicijnleveranties toegankelijk heeft gemaakt;
- er een dierdagdosering per bedrijf berekend is.

Acties

Door de Platform Melkgeiten worden de volgende acties opgezet:

1. Het opzetten van een registratiesysteem: het doel is dat dit systeem per 1-1-2021 operationeel is (2020)
2. Op basis van de registratiegegevens uit 2021 zal de SDA in 2022 een indicatie aangeven welke niveau de grenswaarden voor de sector gesteld moeten worden. De experts/deskundigen van de SDA zijn hierin voor de sector bepalend en leidend.
3. De sector zal in afstemming met de SDA voor 2022 sectordoelen per jaar rond antibiotica gebruik opstellen. De SDA stelt grenswaarden vast, de sector stel vervolgens op basis van advies van de SDA vast welk percentage bedrijven op welk moment aan de grenswaarden moet voldoende.
4. Het stimuleren van kennisontwikkeling en deling in de geitensector rond antibioticagebruik en het in 2022 aanbieden van handelingsperspectief op bedrijfsniveau om antibiotica gebruik verder te kunnen verlagen

Samengevat

Thema	Doel/uitdaging	Fase/doel	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Antibiotica gebruik	Verantwoord antibioticagebruik	Oriëntatie: dataverzameling	Opzetten database, monitoren, analyseren gegevens, stellen van doelen.

Tijdslijn en acties

Antibioticagebruik	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek	Opzetten registratiesysteem antibioticagebruik (ELDA)	Indicatie grenswaarden (sDa)	1 ^e fase behalen grenswaarden volgens sectorplan(sDa + sector)	
2. Communicatie	Delen aanpak met geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten geitenhouders
<i>Budget/capaciteit</i>				
1. Onderzoek				
2. Bedrijfsleven	Database Antibiotica 30k sectorbegeleiding 20k	15k Sectorbegeleiding 10k	15k Sectorbegeleiding 5k	15k Sectorbegeleiding 5k
3. Communicatie	10k	10k	10k	10k

Voor een nadere toelichting over het uit te zetten onderzoek en beoogd budget, zie bijlage 1.3.

3.3 Zoönosen

Introductie

Zoönosen zijn infecties die van dier op mens kunnen worden overgedragen.

Door de Q-koortsproblematiek in het verleden is er bij de maatschappij en geitenhouders meer aandacht gekomen voor de gevolgen van zoönose voor de omgeving en de geitenhouders zelf. Zoönosen kunnen flinke gevolgen hebben voor de volksgezondheid, voedselveiligheid en maatschappelijk draagvlak.

Sinds het voorjaar van 2016 komt op een aantal melkgeitenbedrijven salmonellose voor, veroorzaakt door een bepaald MLVA-type van *Salmonella* Typhimurium. Deze aandoening gaat gepaard met diarree en massale sterfte bij lammeren. Buiten de aflamperiode lijken zich op de betreffende bedrijven geen problemen voor te doen. Tijdens en kort na de start van de volgende aflamperiode komen de problemen terug. Op een aantal bedrijven gebeurt dit al voor het vierde jaar op rij. Daarnaast is deze salmonellose een zoönose die op meerdere melkgeitenbedrijven voor ziekte bij gezinsleden heeft gezorgd.

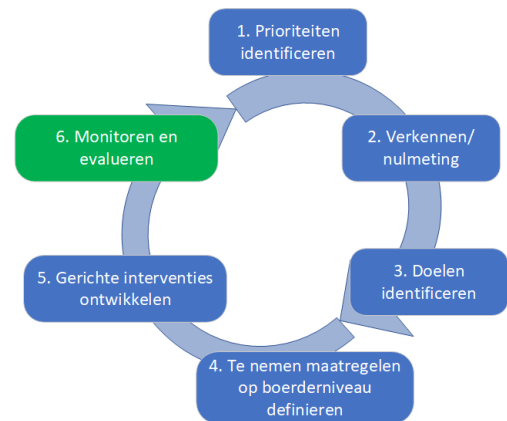
Fase

Zoönose zit in fase 5: Monitoren en evaluatie van vooruitgang.

De DGZK-programma heeft een onderdeel zoönosen. Op dit onderdeel kunnen punten behaald worden bij het voldoen aan de voorwaarden van het zogenaamde zoönosekeurmerk en van het behalen van een CL-vrij certificaat (Caseous Lymfadenitis).

Vanaf 2020 zal binnen KwaliGeit deelname aan een programma voor een CL-vrij certificaat verplicht worden. De vrijwillige deelname aan dit programma wordt hierdoor omgezet naar een verplichting.

Tankmelkdetectie met betrekking tot *Salmonella* heeft onvoldoende inzichten opgeleverd het afgelopen jaar. Dit traject is afgebroken.

Doel/ambitie

De geitenhouderij wil pro actief aantonen dat er maatregelen worden genomen om zoönosen te voorkomen en de kans op besmetting te beperken. Daarnaast wil de geitenhouderij het bewustzijn in de sector voor dit onderwerp verder vergroten.

Vertegenwoordigers van de melkgeitensector hebben de GD gevraagd om een eerste aanzet voor een programma voor de bestrijding en preventie van salmonellose te ontwikkelen om te voorkomen dat salmonellose zich verder verspreidt binnen de sector.

Acties

Ondanks alle onbekendheden zou het volgens de GD een goede eerste stap zijn om begin 2020 alvast met het programma *salmonella-onverdacht* te starten of een prevalentieonderzoek uit te voeren; gedurende het eerste jaar zouden daarnaast bijvoorbeeld dertig bedrijven nader gevolgd moeten worden om de effecten van een dergelijk programma beter in beeld te krijgen.

Om de achtergrond van deze salmonella-uitbraken beter te kunnen begrijpen is vervolgonderzoek nodig. Met de uitkomsten daarvan kan programma in de toekomst worden verbeterd.

Een concreet voorstel is gemaakt door de GD. Deze zal in een op te zetten PPS worden ondergebracht.

Samengevat

Thema	Doel/uitdaging	Fase/doel	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Zoönosen	Bron Salmonella achterhalen	Verkennend onderzoek	GD opdracht geven voor verkennend onderzoek, op basis van onderzoek nadere acties voorleggen

Tijdslijn en acties

Zoonosen	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek salmonella uitvoeren	Inbrengen in PPS	Uitvoeren onderzoek (GD)		
2. Communicatie	Sector voorbereiden op onderzoek	Bespreken resultaten met sector		
<i>Budget en capaciteit</i>				
3. Onderzoek		200k GD Onderzoek 25k sectorbegeleiding		
4. Communicatie	5k	10k	pm	pm

Voor een nadere toelichting over het uit te zetten onderzoek en beoogd budget, zie bijlage 1.4.

3.4 Maatschappij

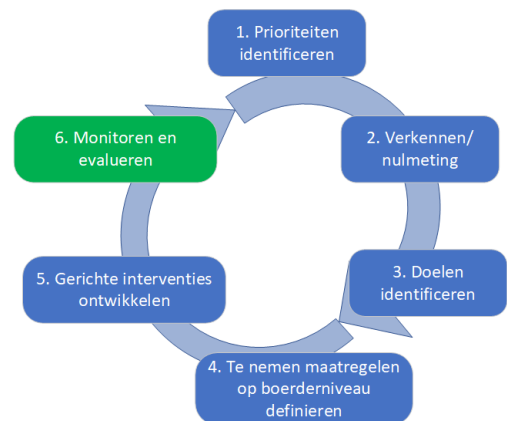
Introductie

Nederland is een dichtbevolkt land, dat betekent dat er altijd sprake is van interactie tussen de geitenhouders en de burgers. Maatschappelijk draagvlak voor de geitenhouderij is een belangrijk punt. Het hoeft geen betoog dat de voor de melkgeitensector extra relevant is sinds de Q-koortsproblemen en de mogelijke relatie van geitenbedrijven en de gezondheid van omwonenden zoals dat nu in het VGO-onderzoek wordt onderzocht. Een imago onderzoek dat in 2017 is uitgevoerd laat eigenlijk vooral zien dat de sector bij het brede publiek onbekend is. Zo'n 40% van de respondenten gaf bijvoorbeeld niet/ geen mening als antwoord op de vraag om het imago te vergelijken met de varkens-, pluimvee en melkveesector. Het beeld van degenen die wel een antwoord gaven is dat het imago van de geitensector als vergelijkbaar (circa 21%) of beter (circa 35%) wordt beoordeeld ten opzichte van de varkens- of pluimveesector. In vergelijking met melkvee scoort een groot deel de geitensector als vergelijkbaar (37%) en een deel als beter (17%). In dit onderzoek is ook om een rapportcijfers voor de sector gevraagd. Gemiddeld was dit cijfer in 2017 7.1 (op schaal 1-10).

Naast het algemene beeld of imago van de sector in het algemeen is de relatie en de impact van de geitenhouder met zijn directe omgeving een belangrijk aspect. De impact qua emissies en volksgezondheid krijgt onder andere thema's binnen dit implementatieplan aandacht.

Fase

Maatschappelijk draagvlak is als prioriteit benoemd in het sectorplan. Voor Ontdek de Geit zijn concrete doelen geformuleerd. Dit betreft vooral acties die betrekking hebben op het ondersteunen van geitenhouders in communicatie met hun omgeving. Daarnaast kunnen geitenhouders die een actieve inzet leveren op het gebied interactie met de omgeving punten scoren binnen het DGZK-programma. Bijvoorbeeld voor het organiseren van open dagen of het geven van educatielessen aan schoolklassen. Op bestuurlijk niveau is er begin 2020 een Raad van Advies ingesteld. Maatschappelijke organisaties zijn ook uitgenodigd om deel uit te maken van dit adviesorgaan, maar maken er nu nog geen deel van uit.

Doel/ambitie

Het doel is om draagvlak voor de melkgeitensector te behouden en om transparante communicatie van de geitenhouder naar zijn omgeving te bevorderen en te ondersteunen om zo bij te dragen aan de vereiste 'licence to produce'.

Doelstellingen Ontdek de Geit:

- 23% van de doelgroep heeft wel eens een geitenboerderij bezocht; het streven is om dit te verhogen naar 25%
- 35% eet/drinkt weleens geitenzuivel; het streven is om dit te verhogen naar 37%
- 25.000 bezoekers open dagen per jaar
- >10.000 likes op Facebook per jaar
- > 20.000 bezoekers website www.ontdekdegeit.nl per jaar

De primaire doelgroepen van het programma Ontdek de geit zijn de gebruiker van geitenmelkproducten en autoriteiten op het gebied van dierenwelzijn en duurzaamheid binnen de agrarische sector.

Acties

1. Binnenhalen maatschappelijke organisaties in de raad van advies (2020).
2. Bespreken van de aanpak in de raad van advies, input vanuit de raad van advies wordt besproken in het bestuur van het platform.

3. Voortzetting van aanpak rond communicatie en de mogelijkheid om punten te scoren voor communicatieactiviteiten binnen DGZK
4. Opnemen van communicatieactiviteiten zoals die binnen DGZK worden vastgelegd in de op te zetten sectormonitoring (2020)
5. Voortzetting van 'Ontdek de geit'.¹⁴ Ontdek de geit is een website met informatie over de geitensector in de breedste zin van het woord. Ondernemers kunnen hier ook materiaal vinden en voor een deel downloaden dat bruikbaar is voor open dagen en educatielessen. Een deel van het materiaal wordt via zuivelverwerkers beschikbaar gesteld. Daarnaast wordt actief de verbinding gezocht met burgers en consumenten via social media.
6. Gestructureerd monitoren van het imago van de sector. Dit kan door (een deel van) het consumentenonderzoek zoals dat in 2017, 1 keer in de 5 jaar te herhalen om zo trends op te kunnen sporen. Een andere mogelijkheid is om aan te sluiten bij breder veehouderij of landbouw gerelateerd imago-onderzoek zoals de tweejaarlijkse Agrifoodmonitor¹⁵ (vanaf 2022).

Samengevat

Thema	Doel	Fase	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Maatschappij	Draagvlak voor de melkgeitensector te behouden en om transparante communicatie van de geitenhouder naar zijn omgeving te bevorderen	Continueren en verbeteren ingezette aanpak	Voortzetting ingezette aanpak met onder andere 'Ontdek de geit', gestructureerd monitoren van imago van de sector

¹⁴ <https://www.ontdekdegeit.nl/>

¹⁵ <https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksprojecten-LNV/Expertisegebieden/kennisonline/Agrifoodmonitor-2012-2018.htm>

Tijdslijn en acties

Maatschappij	2020	2021	2022	2023 en later
1. Binnenhalen maatschappelijke organisaties in raad van advies	Actie platform			
2. Bespreken thema maatschappij en aanpak in raad van advies		Raad van Advies		Raad van Advies
3. Opnemen communicatie activiteiten in op te zetten sectormonitoring	Monitoring	Monitoring	Monitoring	Monitoring
4. Voortzetting ontdek de geit				
5. Monitoren imago sector	Mogelijk meenemen in tweejaarlijkse LNV-monitoring			
<i>Budget en capaciteit</i>				
1. Binnenhalen maatschappelijke organisaties in raad van advies	Sectorbegeleiding 4k			
2. Bespreken thema maatschappij en aanpak in raad van advies		Sectorbegeleiding 5k	Sectorbegeleiding 3k	Sectorbegeleiding 3k
3. Opnemen communicatie activiteiten in op te zetten sectormonitoring	pm ¹⁶			
4. Voortzetting ontdek de geit	Sectorbegeleiding 45k	Sectorbegeleiding 45k	Sectorbegeleiding 45k	Sectorbegeleiding 45k
5. Monitoren imago sector		25k		25k

¹⁶ Er is op dit moment nog geen concreet monitoringsplan.

3.5 Energie en klimaat

Introductie

Natuurlijke broeikasgassen in de atmosfeer, zoals koolstofdioxide (CO₂), lachgas (N₂O) en methaan (CH₄), reguleren de temperatuur op aarde, doordat zij een deel van het zonlicht absorberen en reflecteren. Door de aanwezigheid van broeikasgassen raakt de aarde minder warm te kwijt. Door uitstoot van broeikasgassen ten gevolge van menselijk handelen neemt de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer toe. Met bijvoorbeeld uitlaatgassen van fabrieken en auto's worden steeds meer broeikasgassen uitgestoten. Door dit versterkte broeikaseffect wordt de aarde steeds warmer en verandert het klimaat. Een van de bronnen van broeikasgasemissie is de landbouw. Dit gebeurt in de vorm van CO₂ door verbruik van diesel, gas en elektriciteit, methaan (CH₄) door anaerobe processen in de pens, ingewanden en mest, en lachgas (N₂O) door omzettingen van nitraat en ammonium in de bodem en mest.

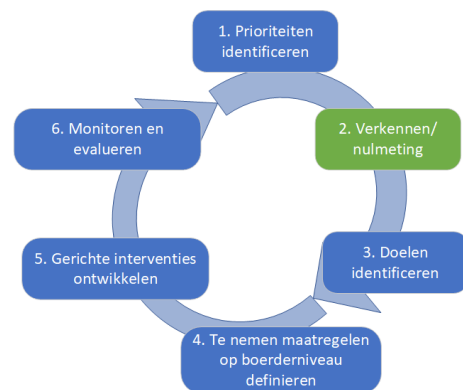
Internationaal zijn afspraken gemaakt over de vermindering van de emissies van broeikasgassen (eerst Kyoto, later Parijs). Het Parijs-akkoord gaat in 2020 in, wanneer het huidige klimaatverdrag (het Kyoto-protocol) afloopt. Door de EU zijn bindende afspraken gemaakt om de emissie in 2030 met 40% te verminderen ten opzichte van 1990. Voor de niet-ETS-sectoren (sectoren die niet vallen onder het Europese emissiehandelssysteem zoals landbouw, verkeer en vervoer en bebouwde omgeving) zijn emissieplafonds vastgesteld en geldt in 2030 een bindende reductieafspraken van 30% ten opzichte van 2005. Voor 2050 is zowel door de EU als door de Nederlandse overheid de ambitie uitgesproken dat de emissie van broeikasgassen met 80-95% is gereduceerd ten opzichte van 1990.¹⁷ In 2019 is een klimaatakkoord gesloten. Het Klimaatakkoord hoofdstuk landbouw en Landgebruik¹⁸ beschrijft dat de landbouw- en landgebruikssectoren een taakstellende opgave hebben gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid).

Fase

De geitensector zit voor het thema klimaat in de verkennende fase. Er worden nu praktijkmetingen uitgevoerd om inzicht te krijgen in de emissie van broeikasgassen en ammoniak. De metingen worden in het kader van de klimaatenvelop uitgevoerd door Wageningen Livestock Research.

De eerste resultaten komen rond de zomer van 2020 beschikbaar. De metingen worden in 2020 nog voortgezet en mogelijk worden meer bedrijven toegevoegd. Dit betekent dat robuustere resultaten op zijn vroegst in 2021 beschikbaar komen.

Rond energie wordt gewerkt aan het in beeld brengen van het energieverbruik door middel een energiescan en het stimuleren van energiebesparing. Binnen DGZK zijn punten te verdienen met een lager energieverbruik. Op basis van al uitgevoerde metingen is een factsheet opgesteld met besparingsmogelijkheden. Deze besparingsmogelijkheden worden gedeeld met de sector. Voor energie zijn geen concrete doelen geformuleerd qua totaal energieverbruik en/of verbetering van energie-efficiency. Er is binnen de sector wel wat discussie over de energiescan. De diversiteit tussen bedrijven is erg groot (bijvoorbeeld met of zonder zuivelverwerking op het bedrijf, met of zonder berekening). Het

¹⁷ Sectordoelen voor niet-ETS broeikasgasemissies in 2030. Publicatienummer 1746. Planbureau voor de leefomgeving.

¹⁸ <https://www.klimaatakkoord.nl/>

systeem van belonen op een bepaald niveau van energieverbruik wordt daarom niet door iedereen als eerlijk ervaren.

Doel/ambitie

Klimaat: de sector start met een inventarisatie: metingen die momenteel worden uitgevoerd en uit te voeren oriënterend onderzoek moet inzicht geven in de uitgangssituatie en mogelijke maatregelen. Daarnaast zal in het verlengde van het Klimaatakkoord de geitensector met andere landbouwsectoren bekijken op welke manier een bijdrage geleverd kan worden aan de gestelde klimaatdoelen.

Energie: In 2022 doet 100% van de aangesloten melkgeitenhouders mee met het programma duurzame geitenzuivelketen en daarmee dus ook aan de energiescan;

Acties:

Klimaat:

1. Op dit moment (2020) worden emissiemetingen op 2 praktijkbedrijven uitgevoerd. De eerste rapportage wordt rond de zomer verwacht. De metingen worden geheel 2020 voortgezet en er ligt een aanvraag voor nog twee aanvullende bedrijven. Dit betekent dat op zijn vroegst in 2021 meetresultaten beschikbaar komen die een basis kunnen vormen voor vervolgacties. Meetresultaten komen in 2021 op de agenda van de werkgroep klimaat en energie.
2. Onderzoek: uit laten voeren van een inventarisatie van beschikbare kennis en mogelijke maatregelen rond broeikasgasemissies vanuit de geitenhouderij. Eerste aandachtspunt betreft het onderscheid in LCA-methodiek en de methode die in de emissieregistratie wordt gebruikt. Als het gaat om maatregelen om de emissie (volgens LCA-methodiek) te verlagen dan kan hierbij gedacht worden aan de volgende deelaspecten: emissies gerelateerd aan aangekocht voer, enterische emissies en emissies vanuit de potstal (2021). Gekeken zal worden of dit onderzoek binnen de klimaatenvelop van het ministerie kan worden ondergebracht.
3. Op basis van dit onderzoek kunnen vervolgstappen worden gedefinieerd. Als er eenduidige maatregelen uit naar voren komen dan kan op basis hiervan een plan worden ontwikkeld om deze maatregelen te stimuleren. Mogelijk is ook nader (LCA-)onderzoek nodig om de carbon footprint van het geitenbedrijf in beeld te brengen (2022 en later).
4. Onderwerp komt regelmatig in het bestuur van het platform aan bod, inclusief een overzicht van actuele ontwikkelingen in andere sectoren.

Energie

1. Evaluatie huidige inzet energiescan en beloning door de werkgroep Klimaat en energie. De huidige aanpak inclusief de beloning binnen het puntensysteem op basis van een bepaald energieverbruik wordt door sommigen als niet fair gezien vanwege de grote diversiteit in de sector. In de evaluatie wordt gekeken naar de ervaringen met de huidige opzet, de mogelijkheden om die te verbeteren én een mogelijk alternatieve aanpak die meer gericht is op maatregelen (bijvoorbeeld voorkoelers) en minder op het uiteindelijke energieverbruik. De evaluatie is erop gericht om met een verbeterde aanpak te komen én om tot concrete doelen te komen. (2020)
2. Implementatie aangepaste aanpak (vanaf 2021)

Samengevat

Thema	Doel	Fase	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Energie en klimaat	Inzicht krijgen in mogelijke bijdrage aan reductie broeikasgassen	Verkennd	Op basis van stalmetingen die vanaf 2020 worden uitgevoerd, aangevuld met een inventarisatie van beschikbare kennis rond emissie-reducerende maatregelen (2021) een plan voor het stimuleren van maatregelen ontwikkelen.

Tijdslijn en acties

Energie en klimaat	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek broeikasgasemissies	Uitvoeren praktijkmetingen in stallen	Praktijkmetingen op agenda van werkgroep klimaat en energie. Inventarisatie beschikbare kennis rond maatregelen	Op basis van onderzoek plan ontwikkelen om maatregelen te stimuleren of aanvullend onderzoek	
2. Energie en klimaat		Evaluatie huidige aanpak door werkgroep energie en klimaat om tot verbeterde aanpak te komen inclusief doelstellingen	Implementatie nieuwe aanpak	Continuering aanpak
<i>Budget en capaciteit</i>				
1. Onderzoek broeikasgasemissies	Loopt al binnen klimaatvelop	Budget 40k. Kan mogelijk binnen de klimaatvelop Sectorbegeleiding 7k	Budget 40k voor mogelijk vervolgonderzoek Sectorbegeleiding 11k	Budget 40k per jaar voor mogelijk vervolgonderzoek Sectorbegeleiding 11k Per jaar
2. Energie en klimaat		Budget 25k Sectorbegeleiding 12k	Sectorbegeleiding 5k	Sectorbegeleiding 5k
3. Communicatie	pm	pm	pm	pm

Communicatie is niet afzonderlijk begroot. Voor de thema's die vooral nog in de verkennende fase zijn is het uitgangspunt dat de communicatieactiviteiten in de reguliere communicatie binnen de sector (vanuit platform, rond DGZK en KwaliGeit) kan worden meegenomen.

3.6 Kringlooplandbouw

Introductie

Kringlooplandbouw is één van de opgenomen thema's binnen het sectorplan van de sector. Dit sluit aan bij de visie van het ministerie van LNV: 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden Nederland als koploper in kringlooplandbouw.' Als belangrijke algemene uitdagingen staan in deze visie de reductie van broeikasgasemissies en de noodzaak om zorgvuldiger gebruik te maken van grondstoffen, hulpbronnen en de natuurlijke omgeving genoemd evenals de te grote afhankelijkheid van de import van grondstoffen uit andere werelddelen. De geitensector geeft zelf aan dat de sector al in hoge mate valt binnen het denken over kringlooplandbouw. Globaal bestaat een gemiddeld rantsoen voor geiten voor 1/3 uit ruwvoer en voor 2/3 uit krachtvoer. Het ruwvoer (grasproducten en snijmais) wordt veelal op eigen bedrijf geteeld. Zo'n 70% van de melkgeitenbedrijven is binnen het borgingsprogramma KwaliGeit deelnemer aan de module BGA Hollandse Geitenkaas. Eén van de voorwaarden voor deze erkenning is, dat graskuil en snijmais voor geiten van Nederlandse origine moet zijn. Het krachtvoer in het rantsoen bestaat voor het overgrote deel uit reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie zoals raapschroot, palmpittenschilfers en perspulp. Vrijwel alle melkgeitenbedrijven zijn VLOG gecertificeerd. Dit houdt in dat al het voer voor de melkgeiten GMO-vrij is. Mede als gevolg van de VLOG-certificering is het aandeel sojaschroot in het krachtvoer drastisch gedaald.

Fase

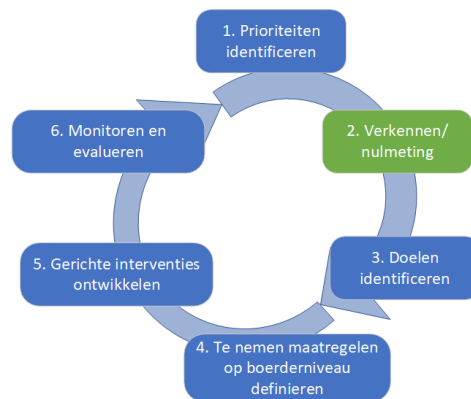
Verkenkend

Doel/ambitie

Er is nog geen doel of ambitie vastgesteld

Acties

1. Opstellen notitie waarin kringlooplandbouw concreter wordt gedefinieerd mede op basis van de WUR-notitie *Advies opzet monitoring en evaluatie kringlooplandbouw* waarin concrete indicatoren voor kringlooplandbouw zijn opgenomen, inclusief afstemming met het ministerie van LNV. (2021)
2. Inventarisatie huidige stand van zaken op basis van beschikbare gegevens, waarin informatie uit het bedrijveninformatienet (2021).
3. Agenderen voor de adviesraad om tot een onderzoeksagenda te komen (2021)
4. Uitvoeren onderzoeksagenda (vanaf 2022)

Inhoudelijk is er voor een deel samenhang met het thema biodiversiteit.

Samengevat

Thema	Doel	Fase	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Kringlooplandbouw		Verkennend	Verkennend onderzoek in 2021, vervolgens agenderen voor de adviesraad en een onderzoeksagenda opstellen.

Tijdslijn en acties

Kringlooplandbouw	2020	2021	2022	2023 en later
1. Verkennen thema en opstellen onderzoeksagenda		Onderzoek: verkenning kringlooplandbouw geiten op basis van beschikbare informatie. Agenderen voor adviesraad en opstellen onderzoeksagenda.	Uitvoeren onderzoeksagenda	
Budget en capaciteit				
1. Verkennen thema en opstellen onderzoeksagenda		35k WUR Sectorbegeleiding 7k	35k WUR Sectorbegeleiding 10k	70k WUR Sectorbegeleiding 20k
2. Communicatie	pm	pm	pm	pm

Communicatie is niet afzonderlijk begroot. Voor de thema's die vooral nog in de verkennende fase zijn is het uitgangspunt dat de communicatieactiviteiten in de reguliere communicatie binnen de sector (vanuit platform, rond DGZK en KwaliGeit) kan worden meegenomen.

3.7 Biodiversiteit

Introductie

Biodiversiteit staat voor de aanwezigheid en verscheidenheid van verschillende soorten dieren en planten. Door onder andere milieuvervuiling, klimaatverandering, mechanisering en het veranderen van de gebruiksfuncties van grond staat de biodiversiteit wereldwijd onder druk. Biodiversiteit levert 'natuurwaarden' op, zoals de aanwezigheid van specifieke soorten die kenmerkend zijn voor landbouwgebieden en een aantrekkelijk cultuurlandschap. Meer informatie over de wereldwijde afname in biodiversiteit kan worden gevonden in het Living Planet Report.¹⁹

Door het ondertekenen van internationale verdragen en door de verwerking van de Vogel- en Habitatrichtlijn in nationale regelgeving, hebben de lidstaten van de EU verplichtingen ten aanzien van de instandhouding van soorten en hun leefgebieden. Deze verplichtingen zijn in Nederland geconcretiseerd door het aanwijzen van specifieke Natura 2000-gebieden, waarbij voor kwetsbare soorten is vastgelegd welke aantallen in stand moeten worden gehouden in deze gebieden.

Erismans et al. (2014)²⁰ geven aan dat bij de beoordeling van biodiversiteit niet alleen naar natuurwaarden moet worden gekeken (bijvoorbeeld aanwezigheid van zeldzame soorten, achteruitgang in aantallen weidevogels enzovoort) maar ook naar de vraag of op het agrarische bedrijf aan een bepaald basisniveau van biodiversiteit is voldaan. Hierbij wordt onder andere rekening gehouden met zogenoemde 'drukfactoren' (bijvoorbeeld stikstofemissies). Er mag ook geen afwenteling zijn bij het creëren van 'basisbiodiversiteit' en van natuurwaarden, dat wil zeggen dat vooruitgang in Nederland niet ten koste mag gaan van 'basisbiodiversiteit' en natuurwaarden elders. Deze benadering heeft geleid tot de ontwikkeling van een biodiversiteitsmonitor in de melkveehouderij met een 7 tal indicatoren die zowel betrekking hebben op biodiversiteit op het bedrijf zelf (bijvoorbeeld kruidenrijk grasland) als op de drukfactoren (bijvoorbeeld stikstofbodemoverschot). Een soortgelijke monitor is in ontwikkeling voor de akkerbouw.

Fase

Biodiversiteit is geagendeerd, maar nog niet geprioriteerd in de zin dat er concrete acties zijn gepland. De actuele ontwikkelingen in andere sectoren worden gevolgd.

Doel/ambitie

De eerste stap is verkennend Gegeven de relatief geringe omvang van de sector en het beperkte landgebruik zal de sector vooralsnog geen eigenstandig traject gericht op biodiversiteitsbevordering op zetten.

Acties

1. Korte inventarisatie uitvoeren omtrent stand van zaken andere sectoren zowel grondgebonden (melkvee) als intensief (pluimvee en varkens) in 2020
2. Agenderen voor de adviesraad: wat zijn zinvolle en effectieve/relevante acties voor de geitensector. Hierbij wordt aandacht besteed aan de volgende aspecten: (a) erfmaatregelen en (b) vergelijking met andere sectoren (punt 1) en (c) relevantie van mogelijk in te zetten acties. Bij relevantie gaat het met name op de daadwerkelijke impact op biodiversiteit om te voorkomen

¹⁹ World Wildlife Fund, 2016, The Living Planet Report 2016.

²⁰ Erismans, J., N. van Eekeren, W. Cuijpers en J. de Wit, 2014. Biodiversiteit in de melkveehouderij: investeren in veerkracht en reduceren van risico's. Louis Bolk Instituut. Publicatienummer 2014-042 LbD

dat er vooral op symbolische maatregelen wordt ingezet met weinig impact (green washing). In 2020, vertalen naar acties voor 2021 en volgende jaren.

3. Geitenhouders worden gestimuleerd om aan te sluiten bij regionale biodiversiteitsprojecten vanaf 2021

Samengevat

Thema	Doel	Fase	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Biodiversiteit		Verkenkend	Eerste inventarisatie van de stand van zaken in andere sectoren wordt in 2020 uitgevoerd. Deze inventarisatie wordt besproken in de adviesraad, op basis daarvan wordt een nadere agenda ontwikkeld.

Tijdslijn en acties

Biodiversiteit	2020	2021	2022	2023 en later
1. Inventarisatie activiteiten in andere sectoren en agenderen	Inventarisatie uitvoeren en agenderen voor adviesraad	Nadere agenda ontwikkelen		
Budget				
1. Inventarisatie	10k WUR 18k Sectorbegeleiding			
2. Communicatie	pm	pm	pm	pm

Communicatie is niet afzonderlijk begroot. Voor de thema's die vooral nog in de verkennende fase zijn is het uitgangspunt dat de communicatieactiviteiten in de reguliere communicatie binnen de sector (vanuit platform, rond DGZK en KwaliGeit) kan worden meegenomen.

3.8 Volksgezondheid

Introductie

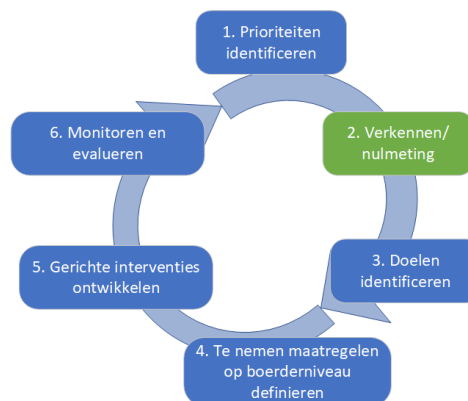
Momenteel wordt er een vervolgonderzoek uitgevoerd naar de relatie tussen melkgeitenbedrijven en volksgezondheidsrisico's. Dit vervolgonderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van de Rijksoverheid en moet vooral antwoord geven op de vraag wat de precieze oorzaak is van de verhoogde kans op longontstekingen in de omgeving van geitenbedrijven. De uitkomsten van dit vervolgonderzoek worden medio 2021 verwacht en kunnen aanleiding zijn tot aanvullende prioriteiten.

Fase

Oriënterende fase 2. De resultaten van het VGO-onderzoek zijn bepalend voor vervolgstappen.

Doel/ambitie

Voor concrete korte termijn stappen is het VGO-onderzoek leidend. De uitkomsten van dit vervolgonderzoek worden medio 2021 verwacht en kunnen aanleiding zijn tot aanvullende prioriteiten.²¹

Acties

1. Op basis van resultaten VGO onderzoek nadere acties formuleren.

Samengevat

Thema	Kern probleem/uitdaging	Fase/doel	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Volksgezondheid	Mogelijke impact op gezondheid	Oriënterend	Onderzoekresultaten VGO vertalen naar eventuele acties.

Tijdslijn en acties

Volksgezondheid	2020	2021	2022	2023 en later
1. VGO onderzoek		Resultaten VGO-onderzoek beschikbaar. Vertalen (zo nodig) naar activiteiten	Eventuele vertaling naar sector en bedrijfssysteem	
<i>Budget en capaciteit</i>				
1. VGO-onderzoek	-	60k 33k Sectorbegeleiding	60k 33k Sectorbegeleiding	
2. Communicatie	pm	pm	pm	pm

Communicatie is hier niet afzonderlijk begroot omdat het al deel uitmaakt van het budget dat voor de afzonderlijke activiteiten is opgenomen.

²¹ De uitbraak van Covid-19 in 2020 leidt waarschijnlijk tot vertraging.

3.9 Ontwerp integraal duurzaam stalsysteem

Introductie

In de voorgaande onderdelen zijn verschillende thema's aan de orde geweest. Op het melkgeitenbedrijf komen al deze thema's bij elkaar. In het sectorplan 'Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij' is aangegeven dat er behoefte is aan een ontwerp van een nieuwe integraal duurzaam stalsysteem. Vanuit meerdere thema's uit de sectorvisie (dierenwelzijn, klimaat, kringlooplandbouw, volksgezondheid) is een behoefte aanwezig aan een doorkijk naar de langere termijn, hoe kan het stalsysteem van de toekomst eruitzien? Deze doorkijk is niet alleen gerelateerd aan volksgezondheid, het gaat om een integrale blik op het toekomstige stalsysteem. Hierbij zal in ieder geval aandacht zijn voor diverse emissies (broeikasgassen, ammoniak), in relatie met andere duurzaamheidsaspecten zoals dierenwelzijn en ook economie. Momenteel worden metingen uitgevoerd naar ammoniak en methaanemissie, ook deze metingen kunnen input vormen voor het ontwerptraject.

Doel/ambitie

Ontwerp van een integraal duurzaam stalsysteem

Acties

1. Opstarten ontwerp integraal duurzaam stalsysteem
2. Ontwikkelen aanpak voor implementatie van (onderdelen van) duurzaam stalsysteem

Samengevat

Thema	Kern probleem/ uitdaging	Fase/doel	Hoofdlijn aanpak in de tijd
Volksgezondheid	Behoeftte aan integrale duurzame stalsystemen		Een ontwerptraject voor een integraal duurzaam stalsysteem opstarten

Tijdslijn en acties

Volksgezondheid	2020	2021	2022	2023 en later
1. Ontwerp integraal duurzaam stalsysteem	Onderzoek uitzetten naar integraal duurzaam stalsysteem	Uitvoeren ontwerptraject stalsysteem	Uitvoeren ontwerptraject. Vertalen ontwerp naar acties voor de sector.	Uitvoeren ontwerptraject. Vertalen ontwerp naar acties voor de sector.
<i>Budget en capaciteit</i>				
2. Ontwerp integraal duurzaam stalsysteem		80k 31k Sectorbegeleiding inclusief communicatie met sector	80k 31k Sectorbegeleiding inclusief communicatie met sector.	80k 31k Sectorbegeleiding inclusief communicatie met sector
3. Communicatie	pm	pm	pm	pm

Voor een nadere toelichting over het uit te zetten onderzoek en beoogd budget, zie bijlage 1.5. Ontwerp integraal duurzaam stalsysteem. Communicatie is hier niet afzonderlijk begroot omdat het al deel uitmaakt van het budget dat voor de afzonderlijke activiteiten is opgenomen.

4. Monitoring

4.1 Algemeen

Monitoring is een belangrijk onderdeel van het werken aan doelen en ambities. Door monitoring wordt inzicht verschaft in de mate waarin er voortgang is op een doel of ambitie. Bij onvoldoende voortgang of mogelijk zelfs achteruitgang op een doelstelling, worden de initiatiefnemers hier tijdig op gewezen zodat zij (eventueel) actie kunnen ondernemen om de voortgang te versnellen (of bij achteruitgang het tijt te keren) door het plegen van interventies. Monitoring is dus belangrijk voor het interne proces van de DGZK.

Behalve voor het interne proces, kan monitoring juist ook van belang zijn naar buiten toe. Door monitoring kan de DGZK aan klanten en de maatschappij laten zien welke vorderingen zij maakt op haar doelen. Als dit het doel is dan is het belangrijk dat de monitoring door een onafhankelijke partij wordt uitgevoerd om het beeld van 'de slager die zijn eigen vlees keurt' te voorkomen.

4.2 Prestatie- en procesmonitoring

Bij monitoring kan onderscheid worden gemaakt naar prestatie- en procesmonitoring. Bij prestatie-monitoring wordt in beeld gebracht welk resultaat er wordt behaald op een thema. Voor zo'n thema moet dan eerst een doel worden geformuleerd en een indicator worden gekozen waarmee het doel meetbaar wordt. Vervolgens kan data worden verzameld waarmee de indicator kan worden berekend en de voortgang in beeld kan worden gebracht.

Bij procesmonitoring wordt vastgelegd welke acties en/of interventies er in welke mate worden genomen om voortgang op een doel te realiseren. Procesmonitoring geeft dus geen inzicht in de voortgang op het doel zelf, maar geeft inzicht in de inspanningen die worden gedaan om voortgang op een doel te realiseren.

Er kan gekozen worden voor procesmonitoring in plaats van prestatie-monitoring wanneer het aan kwantitatieve data ontbreekt om de prestatie op een doelindicator te berekenen. Dit kan bij de start van het werken aan doelen bij bepaalde thema's het geval zijn, bijvoorbeeld omdat de dataverzameling nog niet opgestart is of de data nog niet beschikbaar is voor onderzoek. In dat geval is procesmonitoring een goede manier om toch iets over de voortgang te zeggen. Het voordeel van een combinatie van proces- en prestatie-monitoring is dat er zowel iets over de inspanningen als over het resultaat van een doel op een thema gezegd kan worden. Het kost vaak tijd voordat de resultaten op een thema verbeteren. Bij alleen prestatie-monitoring kan dan het beeld ontstaan dat de sector niets doet. Bij een combinatie met procesmonitoring kan de inzet van de sector, bijvoorbeeld de mate waarin bepaalde maatregelen worden genomen, inzichtelijk worden gemaakt. Via procesmonitoring kan de sector laten zien dat zij niet achteroverleunt, ook als er nog geen vooruitgang is op een doelindicator.

Bij monitoring ontstaat het meest betrouwbare beeld op een doelindicator wanneer van alle bedrijven de resultaten beschikbaar zijn. De hele populatie is dan immers in beeld. Dit is echter lang niet altijd een haalbare kaart, bijvoorbeeld wanneer er nog geen sectorbrede datavastlegging en dataverzameling is opgestart. Op toch de voortgang op doelen in beeld te hebben, kan dan monitoring worden uitgevoerd op basis van een steekproef van bedrijven uit de populatie. Van belang hierbij is dan dat deze steekproef representatief is voor de gehele populatie en dus een goede afspiegeling vormt van alle bedrijven in de sector, rekening houdend met verschillen in de bedrijfsomvang.

Een voor de Nederlandse land- en tuinbouw belangrijke en veel gebruikte steekproef betreft het Bedrijveninformatienet van Wageningen Economic Research. Hierin wordt een gedetailleerde set financieel-economische en technische gegevens bijgehouden van een steekproef van bedrijven uit de Landbouwtelling. De Landbouwtelling (CBS-Landbouwtelling) vormt het uitgangspunt voor het vaststellen van de steekproef voor het Bedrijveninformatienet. Op basis van de meest recente Landbouwtelling worden bedrijven ingedeeld in klassen (strata), die zijn gevormd op basis van het bedrijfstype en de economische omvang (op basis van standaardopbrengst (SO)). Voor elk stratum wordt vastgesteld

hoeveel bedrijven in de steekproef moeten worden opgenomen. Dit aantal is afhankelijk van onder andere de economische betekenis van de sector, het aantal bedrijven in de populatie, de beleidsrelevantie van de sector en de heterogeniteit van bedrijven. Bedrijven worden aselect getrokken uit de Landbouwtelling. Vervolgens worden deze bedrijven door Wageningen Economic Research benaderd met het verzoek om deel te nemen aan het Bedrijveninformatienet.

Voor de geitensector bestaat de steekproef in het Bedrijveninformatienet uit 23 bedrijven. Deze steekproef kan voor het monitoren van doelen van de DGZK gebruikt worden in het geval er nog geen betrouwbare data van de hele populatie beschikbaar is. Gekeken zal dan moeten worden of de doelindicatoren in het Bedrijveninformatienet al beschikbaar zijn voor deze geitenbedrijven in de steekproef. Mocht dat niet zo zijn, dan bestaat de mogelijkheid om aanvullende data van de steekproefbedrijven vast te gaan leggen. In de monitoring voor de Duurzame Zuivelketen (melkkoeien) wordt ook nog steeds gebruikt gemaakt van data van de steekproef van melkveebedrijven in het Bedrijveninformatienet, onder andere voor doelen op het gebied van energie, klimaat en biodiversiteit. Ook daar is naar aanleiding van specifieke doelen van de Duurzame Zuivelketen extra data van de steekproefmelkveebedrijven vastgelegd.

4.3 Governance monitoring

Een belangrijke vraag rond de monitoring is wie het initiatief neemt en wat het doel is. Voor het in beeld brengen van de voortgang voor de sector zelf kan een interne monitoring volstaan. Als de monitoring ook is bedoeld voor verantwoording naar derden dan worden hogere eisen aan de kwaliteit en de onafhankelijkheid van de monitoring gesteld.

Het ministerie van LNV werkt ook aan een aanpak voor het monitoren van de voortgang van de veehouderijsectorplannen en de kringlooplandbouw. Deze plannen zijn in ontwikkeling.

4.4 Acties

1. Afstemming met het ministerie van LNV over de monitoring

De begroting is niet uitgewerkt omdat de vertrekpunten zeer bepalend zijn voor de kosten. Als de monitoring volgens een interne aanpak wordt uitgevoerd dan kan dit vrijwel meelopen als agendapunten binnen de reguliere sectorale overleggen. Als er een onafhankelijke monitoring door derden nodig is dan bedragen de kosten snel 50k per jaar.

5. Communicatie

Voor de verdere uitvoering van het implementatieplan is draagvlak bij de achterban essentieel.

Door de corona maatregelen heeft afstemming en discussie met achterban op een andere manier plaatsgevonden. Waar het gebruikelijk is om in fysieke en regionale bijeenkomsten te discussiëren met de achterban over sectorale onderwerpen, is dit implementatieplan met name in digitale meetings besproken.

Het implementatieplan is besproken op de volgende momenten:

- Er zijn 5 online sessies geweest om het implementatieplan toe te lichten voor de achterban vanuit het Platform Melkgeiten: 9,10,11,13 nov en 7 dec 2020. Totaal hebben daaraan 73 geitenhouders deelgenomen.
- Ook is het plan doorgenomen in een online sessie met de adviesraad DGZK (inclusief stuurgroep DGZK) op 4 dec 2020 (16 personen).
- Het plan is gepresenteerd aan de ALV van NGZO op 11 december 2020 (20 aanwezigen).

Feedback geitenhouders op Implementatieplan Verduurzaming Melkgeitenhouderij

In verschillende online en live sessies hebben bestuurders van de LTO vakgroep Melkgeitenhouderij en van het Platform Melkgeitenhouderij het implementatieplan besproken met groepen geitenhouders.

In grote lijnen wordt de prioritering herkend. Een groot deel van de discussies ging over hoe het plan uit te voeren, inclusief tips voor een beter resultaat. Ook waren er veel vragen over wat eventuele consequenties zijn van het plan.

Algemene opmerking is dat veel dingen in de sector al goed geregeld zijn. Je zou naar aanleiding van alle "verbetertrajecten" kunnen denken dat er veel mis is in de sector, dat is niet het geval! Meer hier over communiceren heeft draagvlak en wordt minstens zo belangrijk gevonden als nieuw onderzoek.

In Ontdek De Geit zit nu vooral product communicatie. Wens is meer communiceren over thema's waar de meeste vragen over worden gesteld, denk aan thema's als: lam bij de moeder, welzijn van het dier, onthooring, q-koorts vrije sector, bokjes, komen geiten wel eens buiten etc.

Onderdelen

- Dierwelzijn en duurmelken vindt men minder belangrijk. Dit is in de sector al goed geregeld. Een idee is budget voor onderzoek naar gezondheidsitems bij lammeren (met name longontsteking en gewrichtsontsteking) in plaats van duurmelken. Naar aanleiding van deze opmerkingen wordt momenteel door de WUR en de Gezondheidsdienst voor Dieren, in samenwerking met LTO vakgroep Melkgeitenhouderij, gewerkt aan een onderzoeksplan over gezondheidsaandoeningen bij jonge lammeren.
- Veel draagvlak voor aanpak Zorg voor Jonge Dieren inclusief onderzoek naar Salmonella.
- Maatschappelijke inbedding: > let op dat leden van de Raad van Advies een brede afspiegeling zijn van de hele maatschappij, geen kleine actiegroepen die veel aandacht krijgen. Let ook op dat ze niet een verborgen agenda op de DGZK loslaten.
- Sommigen zien een rol voor DGZK in biodiversiteit (vooral rond erf en stimuleren deelname aan collectieven), anderen juist niet.
- Integraal Duurzame Huisvesting: voor velen is de potstal het stalsysteem van de toekomst. Let dus op dat welzijn, imago en de verkoopbaarheid van geitenzuivel producten belangrijke elementen zijn bij het toetsen van alternatieve huisvestingssystemen.

Gemist

Diverse malen wordt genoemd dat Stimulering afzet bokjes wordt gemist.

In het verlengde hiervan is ook Onderzoek naar gesext sperma om het aantal geboren bokjes te beperken een item wat gemist werd.

De feedback zal bij de afwegingen voor de verdere doorontwikkeling van de verduurzamingsagenda worden meegenomen.

Adviesraad DGZK

Op 4 december 2020 is het concept plan besproken met de adviesraad van de DGZK.

De deelnemers van de adviesraad herkennen zich in de prioriteiten die worden gesteld en gaven diverse tips voor de verdere invulling van diverse onderdelen.

Gesteld werd dat een visie op verantwoorde ontwikkeling van de sector wordt gemist in dit plan. Zijn er ideeën om vanuit sector zelf met iets te komen om meer sturing te geven? De sector wil dit met provincies opzetten. Daarom is het qua aansturing lastig om op te nemen in dit implementatieplan. Er wordt parallel aan het implementatieplan wel aan gewerkt. In de PPS is dit wel meegenomen. Er wordt gewaarschuwd voor een mogelijk snelle groei van de geitensector als het VGO onderzoek duidelijkheid heeft opgeleverd.

ALV NGZO

Op 11 december is het concept plan besproken tijdens de Algemene Ledenvergadering van NGZO. Er is uitgebreid stilgestaan bij het voortraject en de communicatie ook met de geitenhouders. Het is belangrijk een goed draagvlak te hebben voor de belangrijke besluiten over het implementatieplan, de begroting en het verdere PPS traject. De Corona situatie heeft ervoor gezorgd, dat communicatie met de achterban een grote uitdaging was, ondanks het feit dat is geprobeerd de achterban zo veel mogelijk te bereiken via digitale bijeenkomsten. De ledenvergadering stemt op hoofdlijnen in met de in het concept implementatieplan voorgestelde uitwerking van de thema's, het bijbehorende tijdspad en de financiële randvoorwaarden.

Communicatie via vakbladen en nieuwsbrieven

Naast de rechtstreekse communicatie met stakeholders en achterban is ook communicatie via vakbladen en nieuwsbrieven van belang. Platform Melkgeiten is hiervoor verantwoordelijk. Hierbij kunnen de volgende stappen worden gezet op korte termijn:

1. Een dubbel interview in vakblad Geitenhouderij met bijvoorbeeld een vertegenwoordiger van het ministerie van LNV en een vertegenwoordiger van de sector over de opzet van het implementatieplan en het proces.
2. Algemeen persbericht over de stand van zaken implementatieplan richting vakbladen (Nieuwe Oogst, Boerderij, Geitenhouderij, ...) en melding in nieuwsbrieven Platform Melkgeiten, nieuwsbrief NGZO, nieuwsbrief LTO vakgroep.
3. Bij verdere uitwerking kunnen specifieke onderwerpen uit het implementatieplan worden uitgediept in een artikel in Geitenhouderij, bijvoorbeeld zorg voor jonge dieren.
4. Via 'Ontdek de geit' kan ook richting maatschappij gecommuniceerd worden, hierbij de nadruk leggen op het feit dat de geitenhouderij sector actief werkt aan verduurzaming.

Op de langere termijn moet gestructureerde communicatie via uitvoering van het implementatieplan plaatsvinden via dezelfde kanalen. Bijvoorbeeld wanneer een deelonderwerp is uitgediept, jaarlijks een algemene stand van zaken via het jaarverslag van het Platform Melkgeiten, jaarlijks een update in de (najaars)bijeenkomsten met de achterban.

Zoals de (interne) communicatie hier beschreven is past deze binnen de reguliere overleg- en communicatiestructuur binnen de sector.

Tijdljn en acties

Communicatie	2020	2021	2022	2023 en later
1. Regulier overleg binnen sector en met adviesraad	Continu	Continu	Continu	Continu
2. Communicatie over resultaten per thema	Continu	Continu	Continu	Continu
Budget				
1. Regulier overleg binnen sector en met adviesraad	pm	pm	pm	pm
2. Communicatie over resultaten aanvullende activiteiten	15k	15k	15k	15k per jaar

6. Indicatief budget en mogelijke financiering

In de voorgaande onderdelen zijn activiteiten en budgetten beschreven. Het is belangrijk om aan te geven dat de budgetten indicatief zijn voor de meeste onderdelen. Maar het geeft wel een beeld van de inspanning die gemoeid gaat met het implementatieplan. Voor een aantal onderdelen is een nadere uitwerking van de begroting gemaakt en zijn (concept-)offertes opgevraagd. Deze zijn opgenomen in bijlage 1.

Thema	2020	2021	2022	2023	2024	Budget totaal	Inzet sector	budget derden
1. Dierenwelzijn	35	190	55	62	62	404	69	335
2. Antibiotica	50	25	20	20	20	135	45	90
3. Zoonosen	0	225	0	0	0	225	25	200
4. Maatschappij	49	75	48	73	48	293	243	50
5. Energie en klimaat	0	84	56	56	56	252	67	185
6. Kringlooplandbouw	0	42	45	45	45	177	37	140
7. Biodiversiteit	28	0	0	0	0	28	18	10
8. Volksgezondheid	0	93	93	0	0	186	66	120
9 Ontwerp stalsysteem	0	111	111	111	0	333	93	240
10. Monitoring	0	0	0	0	0	0	0	0
11. Communicatie	40	60	60	60	60	280	280	0
Overall totaal	202	905	488	427	291	2313	943	1370

In onderstaande tabel is een toelichting opgenomen op de financieringsmogelijkheden voor de verschillende onderdelen. In mei 2020 is een PPS-voorstel (Bijlage 2) ingediend waarin een belangrijk deel van de onderzoeksvragen voortkomend uit het implementatieplan zijn ondergebracht. Het voorstel is gebaseerd op een cash-inbreng vanuit de sector en een in-kind inbreng. LNV legt vervolgens een gelijk bedrag bij. Het plan kan in de loop 2020 verder worden uitgewerkt. Bij een positief oordeel kan de uitvoering in 2021 van start gaan.

Thema	Toelichting/mogelijke financiering
1. Dierenwelzijn totaal	Het onderzoeksbudget is opgenomen in een PPS voorstel, 50% financiering door LNV.
2. Antibiotica totaal	Belangrijkste onderdeel is de opzet van een antibioticadatabank. Verwacht wordt dat financiering door de sector moet worden ingevuld.
3. Zoönosen totaal	Belangrijkste onderdeel is onderzoek naar Salmonella, is opgenomen in een PPS voorstel, 50% financiering door LNV.
4. Maatschappij totaal	Is met name voortzetting bestaande activiteiten rond ontdek de geit. Dit budget is al begroot. De geplande tweejaarlijkse imagomonitoring kan mogelijk in de monitor van LNV worden ondergebracht en wordt dan door LNV gefinancierd (50k totaal).
5. Energie en klimaat totaal	Gekeken wordt naar de mogelijkheid om het onderzoeksdeel in de klimaatvelop onder te brengen. Dit zou dan 100% financiering door LNV betekenen.
6. Kringlooplandbouw totaal	Het onderzoeksbudget is opgenomen in een PPS-voorstel, 50% financiering door LNV.
7. Biodiversiteit totaal	Het onderzoeksbudget is opgenomen in een PPS-voorstel, 50% financiering door LNV.
8. Volksgezondheid totaal	Vertaling van onderzoeksresultaten VGO-onderzoek.
9. Ontwerp stalsysteem	Gekeken wordt naar de mogelijkheid om dit via LNV te financieren.
10. Monitoring totaal	pm
11. Communicatie totaal	Financiering vanuit sector.

7. Samenvatting met aanpak en acties per thema

Algemeen

Naast de afzonderlijke activiteiten per thema is de eerste stap om tot een gedragen implementatieplan te komen in de sector. Daarvoor zullen in 2020 bijeenkomsten worden belegd met de achterban om het implementatieplan te bespreken en gezamenlijk vast te stellen.

Een andere belangrijke stap is het verder uitwerken van het implementatieplan naar concrete werk- of jaarplannen met uitgewerkte activiteiten, deliverables en budgetten en bijbehorende financiering. Het ingediende PPS voorstel kan hier een belangrijke basis voor bieden, in ieder geval voor een aantal thema's

Thema	Doel	Fase	Hoofdlijn aanpak in de tijd
1a. Dierenwelzijn algemeen	Continu verbeteren dierenwelzijn	Handelingsperspectief ontwikkelen	Concrete maatregelen, inclusief kosten ontsluiten voor de praktijk. Vervolgens werken aan monitor op basis van diergebonden indicatoren en op basis hiervan doelen formuleren. Onderzoek naar duurmelken gevolgd door vaststellen streefwaarde.
1b. Dierenwelzijn: Zorg voor jonge dieren	Verbeteren van zorg jonge dieren en het verlagen van de uitval, bevorderen Duurmelken, stimuleren van op het bedrijf opfokken van bokjes	Doelen concretiseren en aanpassen aan nieuwe I&R-registratie	Aanpassen werkwijze aan nieuwe I&R registratie (benchmark en dashboard). Afstemming definitie sterfte sector en LNV. Onderzoek opzet lam opfok instrument.
2. Antibiotica gebruik	Verantwoord antibioticagebruik	Oriëntatie: data-verzameling	Opzetten database, monitoren, analyseren gegevens, stellen van doelen.
3. Zoönosen	Bron Salmonella achterhalen	Verkenkend onderzoek	GD opdracht geven voor verkennend onderzoek, op basis van onderzoek nadere acties voorleggen
4. Maatschappij	Draagvlak voor de melkgeitensector te behouden en om transparante communicatie van de geitenhouder naar zijn omgeving te bevorderen	Continueren en verbeteren ingezette aanpak	Voortzetting ingezette aanpak met onder andere 'Ontdek de geit', gestructureerd monitoren van imago van de sector
5. Energie en klimaat	Inzicht krijgen in mogelijke bijdrage aan reductie broeikasgassen	Verkenkend	Op basis van stalmetingen die vanaf 2020 worden uitgevoerd, aangevuld met een inventarisatie van beschikbare kennis rond emissiereducerende maatregelen (2021) een plan voor het stimuleren van maatregelen ontwikkelen.
6. Kringloop-landbouw		Verkenkend	Verkenkend onderzoek in 2021, vervolgens agenderen voor de adviesraad en een onderzoeksagenda opstellen.
7. Biodiversiteit		Verkenkend	Eerste inventarisatie van de stand van zaken in andere sectoren wordt in 2020 uitgevoerd. Deze inventarisatie wordt besproken in de adviesraad, op basis daarvan wordt een nadere agenda ontwikkeld.
8. Volksgezondheid	Mogelijke impact op gezondheid	Oriënterend	Afwachten onderzoeksresultaten VGO en emissies.
9. Ontwerp stalsysteem	Behoefte aan integrale duurzame stalsystemen		Een ontwerptraject voor een integraal duurzaam stalsysteem opstarten

Dierenwelzijn algemeen	2020	2021	2022	2023 en 2024
1. Onderzoek		Assessment huidige dierenwelzijns-monitor (WLR en Wageningen Economic Research) Verkenning diergebonden indicatoren (WLR) Onderzoek Duurmelken (GD)	Uitvoering diergebonden monitoring Vaststellen norm/streefwaarde duurmelken	Doelen formuleren en continu monitoren, interventies ontwikkelen
2. Communicatie	Delen resultaten onderzoek met geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders
Dierenwelzijn: zorg voor jonge dieren	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek	Gevolgen I&R registratie rond sterfte en dashboard (GD/RVO/ELDA)	Overgangsregeling monitoring sterfte	Doelen formuleren en continu monitoren, interventies ontwikkelen	
		Voorstel opzet lam opfok instrument (Wageningen Economic Research/WLR/GD)	Toepassen lam opfok instrument	
2. Communicatie	Delen resultaten onderzoek met geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders
Antibioticagebruik	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek	Opzetten registratiesysteem antibioticagebruik (KIWA/ELDA)	Indicatie grenswaarden (sDa)	1 ^e fase behalen grenswaardes volgens sectorplan(sDa + sector)	
			Kennisontwikkeling en handelingsperspectief antibiotica gebruik (GD/Wageningen Economic Research/WLR)	
2. Communicatie	Delen aanpak met geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten onderzoek geitenhouders	Delen resultaten geitenhouders
Zoonosen	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek salmonella	Inbrengen in PPS	Uitvoeren onderzoek door GD		
2. Communicatie	Sector voorbereiden op onderzoek	Bespreken resultaten met sector		
Maatschappij	2020	2021	2022	2023 en later
1. Binnenhalen maatschappelijke	Actie platform			

organisaties in raad van advies				
2. Bespreken thema maatschappij en aanpak in raad van advies		Raad van Advies		Raad van Advies
3. Opnemen communicatie activiteiten in op monitoring	Monitoring	Monitoring	Monitoring	Monitoring
4. Voortzetting ontdek de geit				
5. Monitoren imago sector	Mogelijk meenemen in twee jaarlijkse LNV monitoring			
Energie en klimaat	2020	2021	2022	2023 en later
1. Onderzoek broeikasgasemissies	Uitvoeren praktijkmetingen in stallen	Praktijkmetingen op agenda van werkgroep klimaat en energie. Inventarisatie beschikbare kennis rond maatregelen	Op basis van onderzoek plan ontwikkelen om maatregelen te stimuleren of aanvullend onderzoek	
2. Energie en klimaat	Evaluatie huidige aanpak door werkgroep energie en klimaat om tot verbeterde aanpak te komen inclusief doelstellingen	Implementatie nieuwe aanpak	Continuering aanpak	
Kringlooplandbouw	2020	2021	2022	2023 en later
1. Verkennen thema en opstellen onderzoeks-agenda		Onderzoek: verkenning kringlooplandbouw geiten op basis van beschikbare informatie. Agenderen voor adviesraad, opstellen onderzoeksagenda.	Uitvoeren onderzoeksagenda	
Biodiversiteit	2020	2021	2022	2023 en later
1. Inventarisatie activiteiten in andere sectoren en agenderen	Inventarisatie uitvoeren en agenderen voor adviesraad	Nadere agenda ontwikkelen		
Volksgezondheid	2020	2021	2022	2023 en later
1. VGO onderzoek		Resultaten VGO-onderzoek beschikbaar. Vertalen (zo nodig) naar activiteiten	Eventuele vertaling naar sector en bedrijfssysteem	
Ontwerp stalsysteem	2020	2021	2022	2023 en later
1. Ontwerp integraal duurzaam stalsysteem	Onderzoek uitzetten naar integraal duurzaam stalsysteem	Uitvoeren ontwerptraject stalsysteem	Uitvoeren ontwerptraject. Vertalen ontwerp naar acties voor de sector.	Uitvoeren ontwerptraject, Vertalen ontwerp naar acties voor de sector.

Bijlage 1: Uitwerking deelplannen en/of offertes

Bijlage 1.1 Dierenwelzijn

Bijlage 1.1.1 Offerte assessment huidige dierenwelzijnsmonitor (concept)

In de geitensector wordt met een dierenwelzijnsmonitor gewerkt. Deze monitor maakt deel uit van het duurzaamheidsprogramma (DGZK) dat in de sector loopt. De monitor bestaat uit concrete maatregelen die geitenhouders toe kunnen passen. Voor maatregelen die zijn geïmplementeerd kunnen punten worden gescoord. Deze punten maken dan weer deel uit van een premiesysteem. Voor de langere termijn wil de sector een reflectie op de huidige aanpak en de mogelijkheid om vanuit de huidige situatie naar een situatie te komen waarin meer met diergebonden indicatoren wordt gewerkt, mogelijk via het instrument GeitKompas dat in ontwikkeling.

De vraagstelling vanuit de geitensector rond de welzijnsmonitor is drieledig:

1. In hoeverre dragen de maatregelen uit de huidige welzijnsmonitor bij aan het dierenwelzijn?
2. Welke kosten gaan gepaard met deze maatregelen?
3. Een reflectie op de huidige aanpak inclusief suggesties voor ontwikkeling richting een systematiek met diergebonden indicatoren.

Met behulp van de antwoorden op deze vragen kan de sector goed worden geïnformeerd.

De voorgestelde aanpak is als volgt:

1. De 13 maatregelen uit de welzijnsmonitor worden door een dierenwelzijnsexpert beoordeeld (expert judgement). Naast de beoordeling van de afzonderlijke aspecten wordt een overall reflectie op de monitor gegeven. Uitvoering door Hans Hopster (WLR)
2. De kosten voor de maatregelen worden afgeleid uit boekhoudingen van geitenbedrijven die binnen het Bedrijveninformatienet worden bijgehouden. Aanvullend worden enkele geitenhouders bevraagd om ontbrekende informatie te achterhalen. Uitvoering door Wageningen Economic Research.
3. Schrijven van een reflectie op de huidige aanpak inclusief suggesties voor ontwikkeling richting een systematiek met diergebonden indicatoren Reflectie op de huidige aanpak. Uitvoering door Hans Hopster (WLR)
4. De informatie uit de vorige stappen worden gecombineerd in een notitie of een factsheet (Wageningen Economic Research)

Op te leveren product: notitie

Benodigde inzet/budget

1. 30 uur, € 4.500 WLR
2. 30 uur, € 4.000 Wageningen Economic Research
3. 20 uur, € 3.000 WLR
4. 20 uur, € 3.125 (inclusief projectmanagement) Wageningen Economic Research

Totaal: € 14.625 exclusief btw

Uitvoering: 2021

Bijlage 1.1.2 Offerte optimale % Duurmelken

Een strategische keuze in de sector is geweest om door middel van de duurmelken het aantal geboren jonge bokjes te verminderen. Vanuit het perspectief van het dier en de geitenhouder is nog niet goed onderzocht wat deze strategie betekent en welke randvoorwaarden belangrijk zijn met behoud van een goed welzijn en een gezonde bedrijfsvoering.

In dit onderzoek wordt door de GD gezocht naar een norm voor duurmelken die past bij gezonde dieren en een gezonde bedrijfsvoering voor de geitenhouders en of de optie sexed semen een geschikt alternatief kan zijn.

Het uitgangspunt is dat op basis van gegevens uit de I&R-database en melkcontrole data van enkele bedrijven een eerste inzicht te kunnen geven met betrekking tot hoe vaak duurmelken wordt toegepast en de resultaten met betrekking tot productie en levensduur van melkgeiten.

De vragen die dienen te worden onderzocht zijn:

1. Wat kan een geschikte norm voor duurmelken zijn?
2. Welke randvoorwaarden horen daarbij vanuit het perspectief van het dier en de geitenhouder?
3. Welke bedrijfsstrategieën sluiten hierbij het beste aan voor de geitenhouders en de sector?
4. Of de optie van 'sexed semen' perspectiefvol kan zijn voor de sector?

Op te leveren product: notitie GD

Benodigde inzet/budget

1. € 50.000 GD

Totaal: € 50.000 exclusief btw

Uitvoering: 2021, bij gunning in 2020.

Bijlage 1.2 Geitenbokjes (zorg voor jonge dieren)

Bijlage 1.2.1 Offerte formuleren definitie sterfte bij veranderde I&R registratie

Bij doorvoering van de wijzigingen in de I&R registratie dit najaar zal de registratie van geboorte en sterfte aanmerkelijk kunnen veranderen. Dit heeft invloed op de beeldvorming rond de sterfte cijfers bij jonge dieren. Dit onderdeel is belangrijk voor de sector en de maatschappij. Om als sector hier een gedragen monitoringssysteem te kunnen gebruiken wordt de Gezondheidsdienst voor Dieren (GD) gevraagd om als onafhankelijke partij een voorstel voor monitoring te doen en voor eventuele wijzigingen in de huidige benchmark streefwaarden.

De vragen die door de GD *) dienen te worden onderzocht zijn:

1. Wat is de relatie van de tijd tussen geboortedatum en melddatum ten opzichte van de sterfte?
2. Is het wenselijk om groepen te onderscheiden in de benchmark waarde?
3. Wat wordt op basis van punten 1 en 2 aanbevolen als definitie van de sterfte bij jonge dieren op basis van de aangepaste I&R-regeling?
4. Geeft een concreet advies aan het platform melkgeitenhouderij over de wijze waarop de benchmark het beste kan worden aangepast bij de gewijzigde I&R uitgangspunten.

*) Bij dit onderzoek wordt door de GD meegedacht door LNV (M. van den Berg) en WUR (Hans Hopster).

Op te leveren product: notitie GD

Benodigde inzet/budget

1. 15 uur, € 20.000 GD
2. 5 uur, € 5.000 WLR

Totaal: € 25.000 exclusief btw

Uitvoering: najaar 2020, bij gunning voor de zomer.

Bijlage 1.2.2. Offerte aanpassen huidige dashboard

Afhankelijk van advies GD, zal aan ELDA gevraagd worden om de technische overgang van het huidige dashboard te regelen bij de invoering van de nieuwe I&R-regeling op basis van de gekozen uitgangspunten door de GD.

Op te leveren product: technisch aangepaste benchmark

Benodigde inzet/budget

5. 8 uur sector, € 5.000 ELDA

Totaal: € 10.000 exclusief btw

Uitvoering: najaar 2020 en is afhankelijk van advies GD

Bijlage 1.3 Antibioticagebruik : offerte registratiesysteem

De Geitenhouderij sector heeft met het Ministerie van LNV afgesproken om gehoor te geven aan de duiding van de sDa om ook antibioticagebruik in 2021 te gaan registreren. Op basis daarvan zal er in 2020 een registratiesysteem worden aanbesteed en opgezet. Daarbij wil de sector de jaren er na ook aandacht besteden aan kennisontwikkeling binnen de sector rond antibioticagebruik

Door de sector is een offerte verzoek opgezet. Deze is uitgezet bij twee marktpartijen die al ervaring hebben met deze materie in de Geitenhouderij en/of andere sectoren.

Er is een uitgebreid programma van eisen opgenomen in de offerteverzoeken.

Op te leveren product: registratiesysteem antibiotica

Benodigde inzet/budget: Schatting benodigde budget voor investering en eigen ondersteunende inzet €50k voor opstarten en daarna is er 15k/jaar nodig voor jaarlijkse kosten.

Bijlage 1.4 Zoönosen: salmonella

Salmonella onderzoek GD

Dit onderzoek spitst zich toe op de volgende zaken:

- bron: de bron van deze salmonella-infecties is nog steeds onduidelijk
- latente periode: het is niet bekend waar en hoe de kiem zich tussen aflamperiodes op bedrijven kan handhaven
- aanpak: het is niet bekend wat de beste strategie is om salmonella's te bestrijden.

Een concreet voorstel is gemaakt door de GD. De GD is verantwoordelijk voor de uitvoering van het onderzoek en legt verantwoording af aan de opdrachtgevers van dit onderzoek. Een voorlopige indicatie van de begroting voor het totale onderzoek is 150-200 k€. Wanneer de opdrachtgevers dit onderzoek willen uitvoeren zal GD een definitieve begroting opstellen. Het plan is om dit onder te brengen in het in te dienen PPS voorstel (indiening 2020, uitvoering vanaf 2021).

Investerings: Tijdlijn, acties en budget

Thema	2020	2021	2022	2023 en later
Zoonosen	GD voorstel verwerken in PPS	Uitvoeren onderzoek		
Investering		150-200k€		

Bijlage 1.5 Ontwerptraject voor toekomstbestendige duurzame stalsystemen

Voorstel Ontwerptraject Melkgeitenhouderij v1

Bram Bos, WLR, 5 april 2020

Achtergrond

De Nederlandse geitenhouderij is één van de weinige veehouderijsectoren in Nederland, waarin momenteel een goed rendement wordt gehaald. Voor geitenmelk en andere zuivelproducten van geiten is een goede, en nog steeds groeiende afzetmarkt, onder andere vanwege de voordelen van geitenzuivel voor lactose-intolerante mensen. Van een bescheiden dierlijke sector, is de geitensector inmiddels zodanig gegroeid dat die zo langzamerhand tot de grotere sectoren kan worden gerekend. Ondanks deze gunstige positie is het maatschappelijk bestaansrecht van de sector in Nederland niet vanzelfsprekend, met name vanwege de mogelijke risico's voor de volksgezondheid van omwonenden van geitenbedrijven. Q-koorts behoort weliswaar tot het verleden door structurele vaccinatie van geiten, maar zit nog in het collectieve geheugen. Daarnaast blijkt uit VGO-onderzoek een correlatie tussen geitenbedrijven en een verhoogde incidentie van longontstekingen. Onduidelijk is nog wat de oorzaak is van deze correlatie. Naar verwachting wordt hierover meer duidelijk als de resultaten van het VGO 3 onderzoek worden gepubliceerd.

De sector wil haar maatschappelijk bestaansrecht waarborgen door verdere verduurzaming van de bedrijfsvoering, zoals aangegeven in het document '*Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij*' (Platform Melkgeitenhouderij, aug 2019). Die verduurzaming betreft een brede verzameling van opgaven, van welzijn & antibioticagebruik, tot milieu, kringlopen en zoönosen. Naar analogie van de Duurzame ZuivelKeten (DZK) is de Duurzame Geitenzuivelketen (DGZK) opgericht, om stapsgewijs de sector in de breedte op een hoger niveau van duurzaamheid te krijgen.

Werken aan verduurzaming en maatschappelijk bestaansrecht is van extra groot belang voor de melkgeitensector, omdat ontwikkeling en uitbreiding van geitenbedrijven op dit moment in grote delen van Nederland niet mogelijk is vanwege provinciale en gemeentelijke bouwstops voor geitenbedrijven.

Behoeft en doel

De Nederlandse melkgeitensector is op zoek naar nieuwe vormen van geitenhouderij, die op meerdere gebieden tegelijkertijd duurzamer presteren dan de huidige manier van werken. Het gaat daarbij in ieder geval om een sterke reductie van de mogelijke risico's voor de gezondheid van omwonenden, reductie van de emissies van ammoniak, fijnstof en (mogelijk) broeikasgassen als methaan, reductie van het antibioticagebruik, onder behoud en waar mogelijk versterking van het welzijn en de gezondheid van de dieren en de economische rentabiliteit van de bedrijfstak. Waar mogelijk wordt ook de positie en relevantie van de geitenhouderij in de kringlooplandbouw versterkt.

Deze doelen vragen om een integrale aanpak: emissies en volksgezondheidsrisico's kennen vermoedelijk een gemeenschappelijke kern-oorzaak, de mest/opslag, die weer samenhangt met de kwaliteit van de leefomgeving voor de geiten. Enkelvoudige technologieontwikkeling om één van deze vraagstukken op te lossen herbergt het risico dat op andere aspecten achteruitgang in plaats van vooruitgang wordt geboekt.

De sector is gemotiveerd om zich verder te ontwikkelen, en wil daartoe haar maatschappelijke bestaansrecht behouden en versterken. Her en der komen ondernemers met initiatieven en ideeën om daar aan bij te dragen. Met het oog op eventuele collectieve financiering van R&D, pilots en proeven in de praktijk is er behoefte aan een toetsingskader om te bepalen in hoeverre dergelijke initiatieven de

potentie hebben om bij te dragen aan de brede duurzaamheidsopgave van de Nederlandse melkgeitensector, en de gewenste integraliteit niet in het gedrang komt.

Voorstel project

In dit project stellen we voor om in ieder geval aan twee samenhangende zaken te werken:

1. Interactief ontwikkelen van een *toetsingskader* voor de evaluatie van initiatieven en ideeën rond verduurzaming van de Nederlandse melkgeitensector, met een focus op het houderijsysteem.
2. Interactief *herontwerp van deelsystemen* in de huidige houderijsystemen voor melkgeiten, namelijk die deelsystemen die functioneel ten grondslag liggen aan een meervoud van de huidige vraagstukken in de melkgeitenhouderij. Daarbij denken we op dit moment primair aan
 - a. De (huidige) combinatie van leefoppervlak voor de geiten en mestopslag;
 - b. De (huidige) wijzen van externe mestopslag en aanwending.

Afhankelijk van beschikbaar budget kan in het project ook al voorzien worden in

- c. een eerste fase van prototyping en proeven in de praktijk.

Aanpak

We hanteren de aanpak van Reflexief Interactief Ontwerpen (RIO), zoals eerder toegepast in diverse herontwerptrajecten in de veehouderij. Belangrijke eigenschappen van de RIO-aanpak zijn:

- Focus op integratie van verschillende doelen en congruentie van waarden. Doelen worden niet bij voorbaat tegen elkaar afgewogen, maar juist zoveel mogelijk gelijkwaardig nagestreefd. Huidige 'trade-offs' tussen maatschappelijke en economische doelen worden niet als natuurwet beschouwd, maar als het resultaat van historische optimalisaties. Optimalisaties die anders kunnen uitpakken als de omgeving is veranderd.
- Gestructureerd ontwerp, gebaseerd op methodisch ontwerpen, waarbij stapsgewijs van doelen, naar functies, naar samengestelde functies, en naar oplossingen wordt gewerkt. Het resultaat kan 'out-of-the-box' overkomen, maar is niet het toevallige resultaat van een creatief proces.
- Interactief ontwerp: zowel in de fase van het stellen van doelen, als het identificeren van sleutelfuncties, tot de fase van het genereren van oplossingen bij (herordende en nieuwe) functies, zijn praktijk, wetenschap en geëngageerde buitenstaanders (zoals ngo's en bijvoorbeeld burgers) betrokken. Op dit manier integreren we verschillende vormen van kennis in ontwerp én waarborgen we dat verschillende perspectieven een plek krijgen. Tot slot vergroot deze interactiviteit het eigenaarschap van de ontwikkelde ideeën, waardoor *follow-up* in de praktijk kansrijker wordt.

Eerdere RIO-trajecten legden de nadruk op herontwerp van het gehele houderijsysteem (voorbeelden zijn Houden van Hennen → *Rondeel*; Kracht van Koeien → *Kwatrijn*; Pluimvee met Smaak → *Windstreek*). Tegenwoordig wordt de nadruk gelegd op herontwerp van sleutelonderdelen in het houderijsysteem, waarvan we op grond van systeemanalyse van het geheel weten dat ze functies omvatten die ook ten grondslag liggen aan belangrijke nijpende problemen met betrekking tot duurzaamheid. Denk bijvoorbeeld aan het leefoppervlak/mestopslag in melkveestallen (ammoniak, beloopbaarheid, klauwgezondheid, methaan), of de scharrelruimte in pluimveestallen (ammoniak, fijnstof, binnenklimaat, gezondheid).

Het ontwerpproces is gericht op het identificeren van vernieuwingen (technologisch, organisatorisch of praktisch) die een meervoud van doelen dienen. Door middel van iteratie (ontwerp → evaluatie → herontwerp) worden die vernieuwingen verder verfijnd, en wordt getoetst of ze passen in het grotere geheel en daar geen ongewenste neveneffecten geven. Het resultaat zal in eerste instantie de vorm van schetsontwerpen aannemen (*Technological Readiness Level* ²²(TRL) 2 of 3). Afhankelijk van

²² Een vrij gebruikelijke manier om het stadium van ontwikkeling van een vernieuwing of innovatie mee aan te duiden. Hier is een goede uitleg: <https://innovencio.nl/technology-readiness-levels/>

eigenaarschap bij betrokken (of te betrekken) partijen kan verdere concretisering plaatsvinden, via prototyping en praktijkproeven.

Het ontwerpproces start met een gezamenlijke formulering van de ontwerpdoelen. Op grond van die doelen wordt een systeemanalyse uitgevoerd om de belangrijkste functionele knelpunten in het huidige systeem te identificeren. Het ontwerpproces wordt vervolgens gericht op die knelpunten.

De gezamenlijke doelformulering en systeemanalyse is tegelijk bruikbaar als grondslag voor het opstellen van een toetsingskader (projectdoel 1) voor initiatieven uit de praktijk. Afhankelijk van de gewenste scope van dat toetsingskader (houderijsysteem; keten; voedselsysteem) zijn aanvullende werkzaamheden en processtappen vereist, omdat het ontwerpproces zich beperkt tot het houderijsysteem inclusief de opslag en aanwending van mest.

Beoogd resultaat

- Een helder en gedragen toetsingskader om initiatieven te toetsen op hun potentiële bijdrage aan integrale verduurzaming van de melkgeitensector (ter vaststelling door bestuurlijke gremia)
- Enkele goed uitgewerkte vernieuwende ontwerpconcepten voor kritische deelsystemen van het melkgeitenhouderijsysteem die de belofte in zich dragen voor een betekenisvolle verbetering op een meervoud van doelen (waaronder in ieder geval risico's volksgezondheid omwonenden, en emissies).
- Afhankelijk van budget en gegroeid eigenaarschap: ervaring met de vernieuwende ontwerpconcepten op basis van prototypes en praktijkproeven.

Stappen globaal (nader uit te werken)

- Korte literatuurstudie – systeemanalyse/desk
- Samenstellen van betrokken groep stakeholders (geitenhouders, constructieve omwonenden, ngo's, overheden, makend bedrijfsleven), die actief mee wil denken in ontwerpproces
 - NB: dit is niet een stuurgroep, en ook geen onderhandelingsgroep!
- Interactieve formulering ontwerpdoelen en eerste gezamenlijke systeemanalyse: *Wat zijn uiteindelijk de gewenste prestaties van een 'duurzame' melkgeitensector, en wat staat ons nu in de weg om die prestaties te bereiken?*
 - Doelen
 - Kritische systeemonderdelen en functies
 - Uitzoekvragen
- Functionele analyse (intern)
- Ontwerpatelier 1 (2 dagen)
 - Start met reflectie op eerder geformuleerde doelen
 - Functionele analyse delen en aanscherpen
 - Herordening kritische functies
 - Oplossingen genereren bij kritische functies
 - Samenstellingen van oplossingen → eerste schetsontwerpen.
- [Vanaf hier kan ook gewerkt worden aan uitwerking toetsingskader]
- Evaluatie I schetsontwerpen op doelen en potentiële doorbraken.
- Ontwerpatelier 2 (1 à 2 dagen)
 - Aanscherping/herontwerp op basis van evaluatie
- Evaluatie II
- *Follow-up* (NTB; afhankelijk van aard ideeën en eigenaarschap)
- Afmaken toetsingskader, en zo nodig uitbreiden naar ander schaalniveau.

Geschatte looptijd: twee jaar (drie of meer als ook prototyping en proeven in het project)

Geschat benodigd budget: 300k€

Geschatte tijdsinvestering stakeholders: van de groep van betrokken stakeholders zal zo'n vijf dagen per persoon worden gevraagd tot en met ontwerpatelier 2. Uitgaand van 4-6 actief betrokken geitenhouders in die groep gaat het dan om maximaal 30 mensdagen. Daarbovenop komt de

tijdsinvestering van andere betrokken stakeholders en (zo mogelijk) makend bedrijfsleven in die groep, en eventuele vervolgactiviteiten in doorontwikkeling en testjes na ontwerpatelier 2. Tot slot zal er vanuit de opdrachtgever tijd in het opdrachtgeverschap moeten worden gestoken (via een aparte stuurgroep of iets dergelijks, die tweejaarlijks een halve dag bij elkaar komt).

Bijlage 2: Ingediend project idee om tot een PPS te komen

Format voor het indienen van een

Projectidee voor de oproep Landbouw, Water, Voedsel

voor Publiek-Private Samenwerking (PPS) te starten in 2021

Inzenden uiterlijk 31 mei via de indienmodule [link](#)

Algemene informatie

Titel projectidee
melkgeitenhouderij

Versnelling verduurzaming van de

Contactgegevens indiener

Naam:

Jos Tolboom

Organisatie:

Platform Melkgeitenhouderij

e-mailadres:

jtolboom@lto.nl

Contactgegevens onderzoeksinstituting

Naam:

A. Beldman/H. Kortstee

Organisatie:

Stichting Wageningen Research, Wageningen Economic Research

e-mailadres:

alfons.beldman@wur.nl / harry.kortstee@wur.nl

Het projectidee past onder missie: A. Kringlooplandbouw

B. Klimaat neutrale landbouw en voedselproductie

C. Klimaatbestendig landelijk en stedelijk gebied

D. Gewaardeerd, gezond en veilig voedsel

E. Duurzame en veilige Noordzee, oceanen en binnenwateren

F. Nederland de best beschermde en leefbare delta

Of onder Sleuteltechnologie:

ST1. Smart Technologies in Agri-Horti-Water-Food

ST2. Biotechnologie en Veredeling

Of onder:

Internationalisering

NB: slechts 1 vakje aankruisen

Het projectidee sluit aan bij MMIP:

D3 Veilige en duurzame primaire productie

Korte samenvatting van het projectidee

De geitensector heeft het sectorplan 'Versnelling verduurzaming geitenhouderij' in een implementatieplan uitgewerkt. Met deze PPS wil de sector invulling geven aan de bijbehorende kennisvragen op de thema's diergezondheid, dierenwelzijn, kringlooplandbouw, maatschappelijk gedragen bedrijfsontwikkeling (bokjesvraagstuk) en de zorg voor jonge dieren.

Beschrijving projectidee

1. Doel en beoogde resultaten

Het belangrijkste doel van dit project is om de kennisvragen te beantwoorden uit het implementatieplan dat is opgesteld als uitwerking van het in 2019 opgestelde sectorplan *Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij*. In het sectorplan is, mede op basis van overleg met het ministerie van LNV, een aantal prioritaire thema's aangegeven. De centrale aanpak van de verduurzaming van de geitensector bestaat uit een aantal stappen, waaronder het uitvoeren van verkennend onderzoek en uitvoeren van (nul)metingen, het definiëren van doelen, het identificeren van maatregelen die geitenhouders kunnen nemen en het gericht ontwikkelen van interventies en tenslotte het monitoren en evalueren. De afzonderlijke thema's bevinden zich niet in dezelfde fase. Voor sommige thema's zijn al concrete doelen en acties geformuleerd, andere thema's zitten nog in een verkennende fase. Het ontwikkelen van toepasbare kennis en deze in de praktijk te (laten) implementeren is een belangrijk doel. Het onderzoek wordt met en voor de hele sector uitgevoerd. Het betreft pre-competitief toegespast onderzoek.

Het project richt zich op de volgende thema's en doelen:

1. *Dierenwelzijn*: is het ontwikkelen van een diergerichte welzijnsmonitor op basis waarvan doelen en handelingsperspectief voor verbetering kunnen worden ontwikkeld.
2. *Diergezondheid en volksgezondheid*: pro-actief voorkomen van zoonose. Het ontwikkelen van opzet voor de bestrijding en preventie van salmonellose.
3. *Zorg voor jonge dieren*:
 - a. Opleveren concrete managementinformatie (dashboard) en handelingsperspectief voor betere zorg van jonge dieren.
 - b. Integrale onderbouwing van effecten van duurmelken zowel in relatie tot zorg van jonge dieren, als dierenwelzijn en economie;
 - c. Ontwikkelen van een aanpak om tot een betere opfok van jonge dieren te komen (lam opfok instrument) en daarmee voor verbetering, dus een afname, van het lammersterftepercentage te zorgen.
4. *Kringlooplandbouw*: het identificeren van de positie van de melkgeitensector in relatie tot kringlooplandbouw inclusief het identificeren van laaghangend fruit om tot verbetering te komen en op het opstellen van een onderzoekagenda
5. *Maatschappelijk gedragen bedrijfsontwikkeling*: Doel is om tot een aanpak te komen die een duurzame ontwikkeling van melkgeitenbedrijven kan waarborgen. Met als aandachtspunten bedrijfsontwikkeling van bedrijven en de eventuele actuele knelpunten rond afmesten van eigen bokjes.
6. *Borgen van integraliteit en toepassingsgereed maken*. Gericht op het realiseren van samenhangende en integraal en praktische toepasbare resultaten en beantwoording actuele vragen die samenhangen met het sectorplan

7. Globale aanpak

Het onderzoek wordt in nauw overleg met de sector en het ministerie van LNV ingevuld. Voor de verschillende thema's wordt aangesloten bij de werkgroepen die nu al binnen DGZK (Duurzame Geiten Zuivel Keten) bestaat. De praktijk zal intensief bij de projecten worden betrokken.

Voor elk van de 5 thema's wordt een plan van aanpak op hoofdlijnen opgesteld met een planning van activiteiten en op te leveren producten. Het plan van aanpak wordt jaarlijks ingevuld tot een concreet werkplan. De voortgang wordt bewaakt door een stuurgroep waarin zowel de betrokken private partijen als de overheid zijn vertegenwoordigd.

Het project gaat van start met een uitgewerkt plan van aanpak voor het eerste jaar. Voor de daaropvolgende jaren is ruimte opgenomen voor verdieping op basis van de resultaten van het eerste jaar.

1. *Dierenwelzijn*: dit thema gaat van start met een assessment van de huidige welzijnsmonitor vanuit economische en dierenwelzijnsperspectief. Vervolgens wordt op basis van welzijnsexperts en in samenwerking met de praktijk gewerkt aan het ontwikkelen van een diergerichte welzijnsmonitor op basis waarvan doelen en handelingsperspectief voor verbetering kunnen worden ontwikkeld. Uitvoering onderzoek WR²³.
2. *Diergezondheid*: Onderzoek naar oorzaak, verspreiding en latente aanwezigheid buiten het aflammerseizoen. Op basis van dit onderzoek ontwikkeling van aanpak voor bestrijding salmonellose. Uitvoering onderzoek Gezondheidsdienst voor Dieren (GD), WR.
3. *Zorg voor jonge dieren*: Uitvoering onderzoek WR en GD.
 - a. Met betrokken stakeholders ontwikkelen van een dashboard op basis van de verbeterde I&R met bruikbare managementinformatie (dashboard) en identificeren van handelingsperspectief voor betere zorg van jonge dieren.
 - b. Onderzoek naar effecten van duurmelken op diergezondheid, dierenwelzijn en economie, op basis van beschikbare data en expertkennis.
 - c. Aanpak ontwikkelen voor de opfok van jonge dieren (lam opfok instrument). Als eerste wordt onderzocht welke aanpak (inzet management tool of andere benadering) het beste past bij de sector om een optimale zorg voor jonge dieren te stimuleren en voor verdere verbetering van het lammersterftepercentage. Vervolgens wordt gewerkt aan de ontwikkeling van dit instrument zodat de praktijk concrete handvatten krijgt voor betere zorg van jonge dieren.
4. *Kringlooplandbouw*: onderzoek op basis van beschikbare data (Bedrijveninformatienet) naar positie melkgeitenhouderij in relatie tot kringlooplandbouw. Identificeren van handelingsperspectief (laaghangend fruit). Uitvoering WR
5. *Maatschappelijk gedragen bedrijfsontwikkeling*: ontwikkeltraject met de sector en betrokken stakeholders. Startpunt is een inventarisatie van opties om tot een maatschappelijke gedragen bedrijfsontwikkeling te komen. Van daar uit wordt een stappenplan ontwikkeld voor de meest kansrijke optie. Uitvoering WR aangevuld met externe expertise.
6. *Borging van integraliteit en toepassingsgereed maken*. Onder andere ingevuld door in beeld brengen van mogelijke trade-offs. Inclusief ruimte voor beantwoording actuele onderzoeksvragen die bijdragen aan de doelen van het sectorplan. Coördinatie door WR.

²³ Wageningen Research: uitvoering zal voornamelijk liggen bij Wageningen Livestock Research en Wageningen Economic Research

7. Beoordelingscriteria

• Bijdrage aan de prioriteiten van de call

Het projectidee sluit het meest aan bij prioriteit 28: ontwikkeling van een geïntegreerde aanpak naar een duurzame veehouderij. De onderzoeksvragen uit de voorstel zijn overgenomen uit het implementatieplan dat is uitgewerkt naar aanleiding van het in 2019 opgestelde sectorplan 'Versnellen verduurzaming van de melkgeitenhouderij'. De nadruk van de onderzoeksvragen in dit voorstel ligt bij diergezondheid, dierenwelzijn (inclusief zorg voor jonge dieren) en zoönosen (Salmonella). In het onderzoek is ook aandacht voor het verdienmodel van de primaire ondernemer, inclusief het perspectief op verder ontwikkeling van de geitenbedrijven.

• Bijdrage aan de missies/sleuteltechnologieën

Dit project levert een bijdrage aan de missie gewaardeerd, gezond en veilig voedsel want er wordt onderzoek gedaan naar dier gebonden welzijnsaspecten, zorg voor jonge dieren en maatschappelijk gedragen toekomst bestendige geitenhouderij.

• Leemte in het huidige portfolio

Voor de geitensector wordt tot nu toe geen of nauwelijks onderzoek uitgevoerd binnen topsectoren. Binnen de klimaatvelop worden er momenteel emissiemetingen voor methaan (en ammoniak) uitgevoerd in praktijkstallen. Rond klimaat zijn in het implementatieplan nog specifieke onderzoeksvragen opgenomen. Deze onderzoeksvragen zijn niet in deze PPS opgenomen. Het streven is om deze vragen onder te brengen in de klimaat envelop.

In het implementatieplan is eveneens een onderzoeksvraag naar het ontwerp van nieuwe huisvestingssystemen voor de geitenhouderij opgenomen. In overleg met het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit is afgesproken om eerst te kijken naar de mogelijkheden om deze onderzoeksvraag bij het beleidsondersteunend onderzoek van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit onder te brengen. Onder andere omdat dit in het verleden ook voor andere sectoren op deze manier is gefinancierd.

Voor het thema biodiversiteit wordt parallel aan dit voorstel gekeken naar de mogelijkheid om een projectvoorstel over meerdere sectoren te ontwikkelen. Mocht dit niet lukken dat zal bij de eventuele uitwerking van dit voorstel het thema biodiversiteit alsnog worden opgenomen. Hiervoor is in principe ruimte binnen de opzet van de begroting.

8. Potentiële partners

Naam partner	Contactpersoon	Emailadres
Platform melkgeitenhouderij	Jos Tolboom	jtolboom@lto.nl
LTO Nederland	Jos Tolboom	jtolboom@lto.nl
NGZO	Nico Verduin	nico.verduin@gmail.com
Leden NGZO 18x		
Leden LTO 3x		
Wageningen Research	Alfons Beldman	Alfons.beldman@wur.nl

9. Financiering en begroting

Geef aan voor welke financieringsvariant gekozen wordt (zie de tekst van de oproep):

Standaard, cofinanciering 50% door private partijen

Cofinanciering 50%, deels door publieke partijen

Cofinanciering 30%

Cofinanciering 10-30 %

Indien niet gekozen wordt voor 'standaard' geef dan een motivatie:

Projectbegroting in k€ en exclusief btw

	2021	2022	2023	2024	Totaal
Bijdrage privaat (in cash)	150	150	150	150	600
Bijdrage privaat (in kind)	85	85	85	85	340
Bijdrage publieke partijen (geen Rijksoverheid)	-	-	-	-	-
Gevraagde publieke bijdrage	235	235	235	235	940
Totaal	470	470	470	470	1.880